

Caert Thresoor

Oude kaarten in een GIS

Rampenkaarten van
buskruitontploffingen

Negentiende-eeuwse
kaartkritiek

2009 **28**

Tijdschrift voor de Geschiedenis van de Kartografie

Inhoud

- Elger Heere
33 **Oude kaarten in een GIS: mogelijkheden en beperkingen**
- Henk Reitsma
41 **Kaarten en kruit: Rampenkaarten van buskruitontploffingen in Nederland**
- Piet Broeders
48 **Negentiende-eeuwse kaartkritiek Von Derfeldens brief aan Vincendon-Dumoulin**
- 55 **Kaartencollecties van Nederland**
- 57 **@ la Carte**
- 58 **Besprekingen**
- 62 **Varia Cartographica**
- 63 **Nieuwe Literatuur en facsimile-uitgaven**

Afbeelding omslag:

Manuscriptplattegrond van Het Loo, begin negentiende eeuw
(Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN 002-10-013)

CAERT-THRESOOR

Een uitgave van de Barent Langenesstichting

Redactie

Dr Henk Deys, Capt. Hans Kok, drs Sjoerd de Meer, dr Elger Heere, prof. dr F.J. Ormeling, drs Martijn Storms, Gijs Boink, Erik Walsmit
Correctie summaries: Francis Herbert (Londen).

Internet

<http://www.maphist.nl/ct> (inhoud en samenvattingen vanaf 1982, aanwijzingen voor auteurs).

Secretariaat

E. Heere, Faculteit Geowetenschappen, Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht;
e-mail: redactie-ct@maphist.nl

Barent Langenesstichting

Secr.: J.D.A. Kok, Poelwaai 15, 2162 HA Lisse
ABN Amro te Lisse - rek.nr.: 53.33.43.798

Abonnementen en administratie:

Abonnementen (alleen per hele jaargang van vier nummers) € 25,00; België € 28,00; buitenland € 36,00. Losse nummers € 8,00.
Betaling EU-landen middels bankoverschrijving.
Overige landen d.m.v. Visa of Mastercard.
Opgave van abonnementen, adreswijzigingen en bestellingen van losse nummers aan: Caert-Thresoor, Postbus 68, 2400 AB Alphen aan den Rijn, telefoon 0172-444667, fax 0172-440209, e-mail: info@drukkerij-vis.nl
Postbank 5253901, IBAN: NL02PSTB 0005253901, SWIFT/BIC: PSTBNL21

ISSN 0167-4994

Copyright

Het overnemen of vermenigvuldigen van artikelen is slechts geoorloofd na schriftelijke toestemming van de redactie.

Advertentietarieven

Op aanvraag.

De uitgave van dit nummer is mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Stichting Historische Cartografie van de Nederlanden.

De redactie dankt
de onderstaande

Vrienden
van

M. Ostermann, Monnickendam

G. van Loon, Antwerpen

H. Kok, Lisse

A. de Zeeuw, Zutphen

D. de Pagter, Telluride, USA

P. van der Krogt, Delft

Bubb Kuyper Auctions, Haarlem
www.bubbkuyper.com

Boekhandel de Bengel, Dordrecht
www.debengel.net

Leen Helmink, Amersfoort
www.helmink.com

Restoration-workshop Paul Peters,
Deventer

Caert-Thresoor

Restauratie-Atelier Helmond bv

Restauratie en conservering van papier, leer en perkament

- Boeken, in leer en perkament
- Charters en zegels
- Prenten en tekeningen
- Kaarten en affiches
- Massaconservering
- Inbinden van rapporten en tijdschriften

Ondersteuning bij calamiteiten

- Brand- en waterschade
- Schimmelbestrijding
- Uw rechtstreekse partner voor gammastraling

24 uur bereikbaar op: +31 (0)6 - 53 65 00 07
Tijdens kantooruren: +31 (0)492 - 55 39 90

**Uw waardevolle documenten gaan
bij ons door vakkundige handen.**

Panovenweg 40, 5708 HR Helmond (NL)

Tel. : +31 (0)492 - 55 39 90

Fax : +31 (0)492 - 55 24 42

E-mail: info@restauratie-atelierhelmond.nl
internet: www.restauratie-atelierhelmond.nl

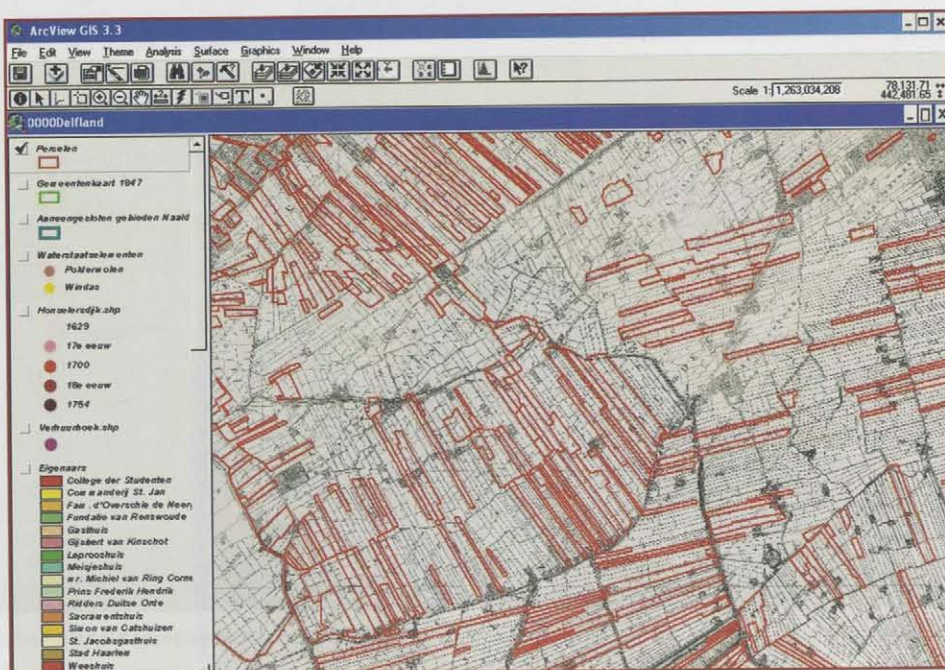
Het gebruik van geografische informatiesystemen (GIS) waar- bij oude kaarten een rol spelen neemt in snel tempo toe. Het voordeel is dat historisch-ruim- telijke analyses snel uitgevoerd kunnen worden. In dit artikel wordt nagegaan welke mogelijk- heden een GIS biedt voor oude kaarten en tegen welke proble- men men daarbij aan kan lopen. Om dit te onderzoeken is een applicatie ontwikkeld waarmee prekadastrale kaarten ontsloten en geanalyseerd kunnen worden.

Oude kaarten in een GIS mogelijkheden en beperkingen

De percelen van negen kaartboeken uit het Gemeentearchief Delft (en één kaart- boek van het Hoogheemraadschap Delf- land) zijn gelokaliseerd en verwerkt in dit GIS. De topografische attributen, die op de betreffende kaarten staan, zijn ver- werkt in een database. Vervolgens is een grote diversiteit aan aanvullende infor- matie toegevoegd, zoals diverse edities topografische kaarten, de bodemkaart, archeologische vindplaatsen. Figuur 1 toont een afbeelding gegenereerd met dit GIS, dat is opgezet in het software- pakket ArcView 3.3.

De veelheid aan data en daarmee de vele analysemogelijkheden doen de vraag rijzen hoe gebruikers hiermee omgaan. Om dat te onderzoeken is een gebrui- kersonderzoek gehouden, waarbij vooral gelet is op de manier waarop de gebrui- kers hun weg vinden door deze grote hoeveelheid aan data en welke zoek- strategieën ze daarbij ontwikkelen. De conclusies van dit artikel zullen vooral betrekking hebben op het gebruik van de oude kaarten in het systeem.

Dr. E. Heere is als docent- onderzoeker werkzaam aan de Universiteit Utrecht. In 2008 is hij gepromoveerd op een proefschrift over het gebruik van GIS bij historisch onderzoek.

1. Het overzichtsscherm van het GIS voor prekadastrale kaarten.

Het gebruik van GIS bij historisch- (kartografisch) onderzoek

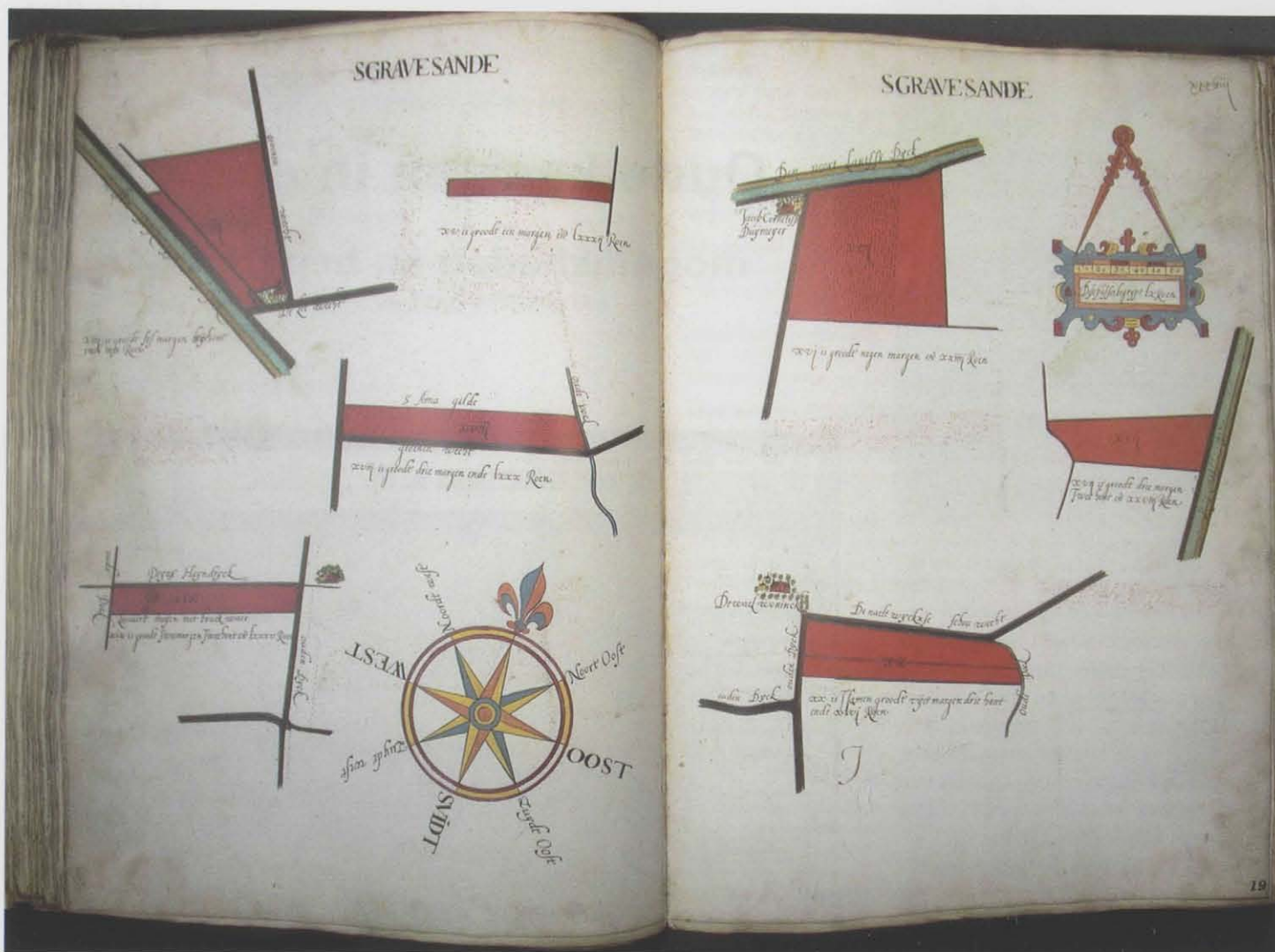
Het belangrijkste voordeel van het wer- ken met een GIS bij historisch-kartogra- fisch of historisch-geografisch onder- zoek, is dat er diverse informatiebronnen op gelijke schaal en met gelijke oriëntatie kunnen worden vergeleken. In het hier behandelde GIS voor prekadastrale kaar- ten kunnen bijvoorbeeld de kaart van Cruquius van Delfland (1712), de TMK (Topografisch Militaire Kaart des Rijks, 1850-1864) en diverse kaartedities van de Topografische Dienst worden gecombi- neerd en als ware het een film worden bekeken. Deze kaarten hebben schalen van respectievelijk 1:10.000, 1:50.000 en 1:25.000. De kaart van Cruquius is op het zuidwesten georiënteerd, de overige op het noorden. Doordat de kaart van Cruquius is gegeoreferenciert, dat wil zeg- gen dat er geografische coördinaten aan

de kaart zijn gehangen, wordt deze kaart hier met dezelfde oriëntatie getoond als de overige kaarten.

Bronnen: prekadastrale kaarten

Prekadastrale kaarten worden door Storms (in voorbereiding) gedefinieerd als "een overkoepelende term voor kaarten waarbij sprake is van een perceelsgewijze kartering, waarmee zowel grondbezits- kaarten als territoriale kaarten aangeduid worden." *Grondbezitskaarten* definieert hij als "manuscriptkaarten waarop één of enkele percelen land, behorend tot het bezit van een persoon of instelling, zijn weergegeven, vervaardigd voor de grond- administratie" (zie figuur 2).

Territoriale kaarten worden gedefi- nieerd als "manuscriptkaarten waarop een perceelsgewijze kartering van een

2. Grondbezitskaart uit het kaartboek van de Nassause Domeinraad, 1615-1634. (Nationaal Archief, Archief Nassause Domeinraad, nr. 6691).

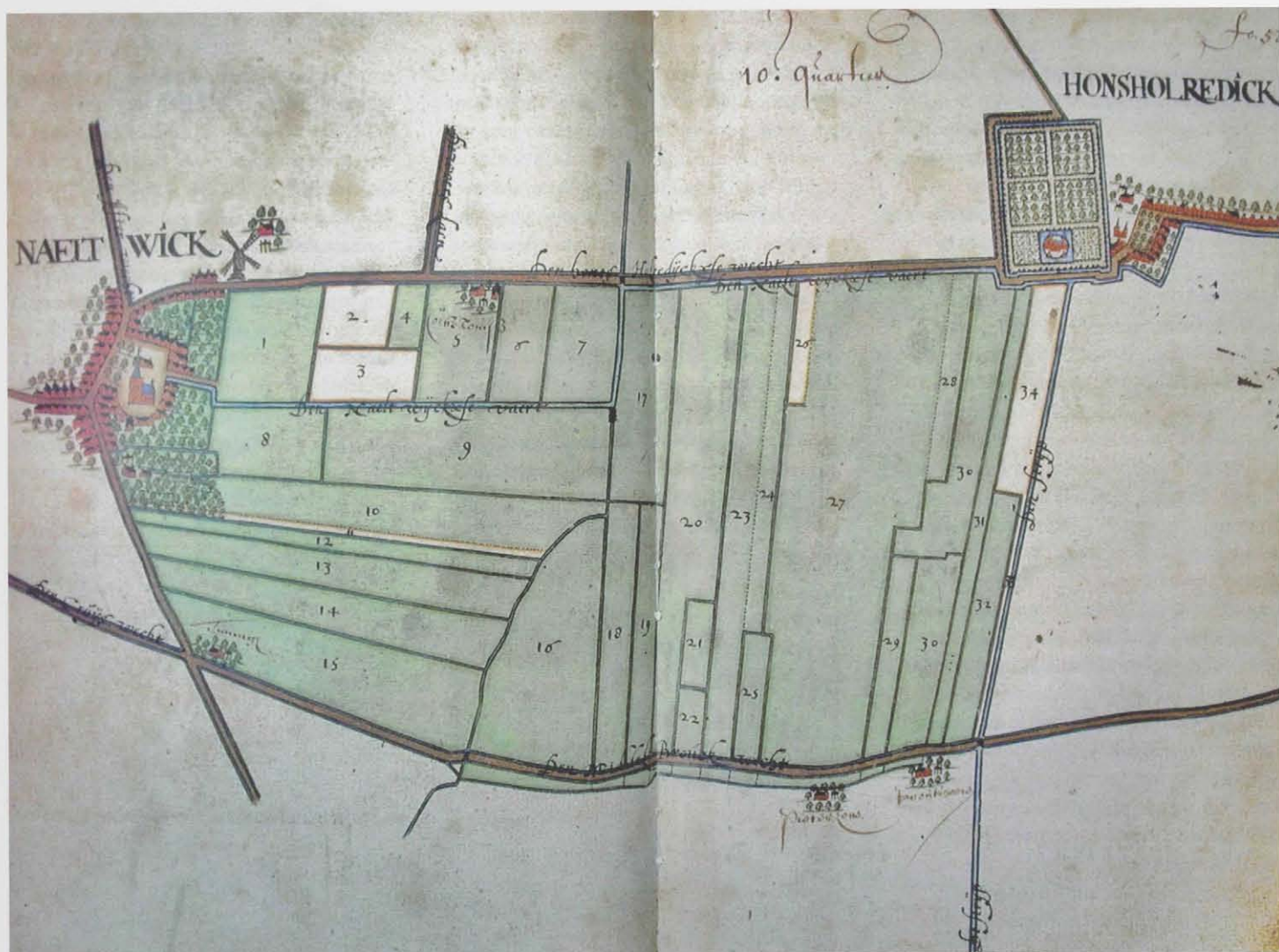
GIS kan op verschillende manieren een rol spelen in historisch-kartografisch of historisch-geografisch onderzoek (Heere & Storms, 2005a).

Het kan:

- een applicatie ter ontsluiting van oude kaarten zijn. Gegevens van en over oude kaarten kunnen worden opgeslagen en worden geraadpleegd. Het is echter niet logisch om een GIS uitsluitend als ontsluitingsapplicatie te gebruiken. De software is hiervoor te duur en te ingewikkeld in gebruik. Wanneer er een applicatie gekozen moet worden voor alleen ontsluiting, zijn er betere mogelijkheden, zoals commerciële archiefpakketten.
- een rol spelen bij de lokalisatie van afgebeelde gebieden. Dit zal vrijwel uitsluitend worden toegepast bij grootschalige kaarten, zoals prekadastrale kaarten.
- gebruikt worden bij nauwkeurighedsanalyses van oude kaarten. MapAnalyst (Jenny & Heere, 2008) zou bijvoorbeeld prima geïncorporeerd kunnen worden in een GIS.
- gebruikt worden bij ruimtelijke analyses (spatial analysis). GIS is oorspronkelijk ontwikkeld als een soort 'rekenmachine' in de geografie, ten behoeve van ruimtelijke analyses. Het is dan ook logisch dat dergelijke analyses, waarbij gebruik gemaakt wordt van oude kaarten, ook met behulp van GIS worden uitgevoerd.

Verder kan een GIS behulpzaam zijn bij:

- **landschapsreconstructies.** Het bij Alterra uitgevoerde project Historisch Grondgebruik van Nederland is hiervan een mooi voorbeeld. Oude kaarten worden gescand en het grondgebruik wordt geclassificeerd. Dit wordt voor diverse jaren gedaan, waarbij de classificatie hetzelfde blijft. Hierdoor ontstaan uitstekende temporele vergelijkingsmogelijkheden (Knol, e.a., 2004, p. 85). Bijzondere vormen van landschapsreconstructies zijn 3D modelleringen en animaties. Beiden zijn krachtige hulpmiddelen, maar door de aard van historische data moet er voorzichtig mee omgegaan worden.
- **archeologie.** Archeologen waren de eerste geesteswetenschappers die het belang van GIS inzagen. GIS kan behulpzaam zijn bij het karteren en analyseren van archeologische sites, maar ook bij het maken van voorspellingskaarten (Verhagen, 2007).
- **sociaal-historisch onderzoek.** Hieronder vallen bijvoorbeeld huizenonderzoek, historisch-economisch onderzoek, onderzoek naar grondbezit en genealogie.
- **overige kartografische analyses,** zoals onderzoek naar staten van kaarten en kompaswijzingen.

3. Kaart van het Tiende Kwartier uit het kaartboek van het baljuwschap Naaldwijk. Historisch Archief Westland, Naaldwijk.

administratief gebied is weergegeven, vervaardigd voor de administratie van aan grondbezit gerelateerde belastingen, vervaardigd vóór de totstandkoming van het Kadaster in 1832.”

Een *kaartboek* wordt gedefinieerd als een “tot boek samengebonden serie prekadastrale kaarten”. Een uitgebreide typologie zal te zijner tijd verschijnen in de studie van Storms.

Uit een interviewserie die in 2005 is gehouden onder potentiële gebruikers van prekadastrale kaarten blijkt dat het gebruik van deze kaarten als historische bron niet optimaal is. Als reden hiervoor wordt aangegeven dat de beschikbaarheid van prekadastrale kaarten te versnipperd is. Ook de beperkte toegankelijkheid en het gebrek aan een overzicht van het totale kaartaanbod leidt ertoe dat perceelkaarten niet optimaal gebruikt worden (Heere & Storms, 2005b: 8). Een informatiesysteem voor prekadastraal materiaal moet dus mede als doel hebben de ontsluiting van prekadastrale

gegevens te verbeteren.

Wanneer er wel prekadastrale kaarten, of zelfs kaartboeken, voorhanden zijn levert dit vaak zeer waardevolle informatie op. Prekadastrale kaarten kunnen voor diverse soorten historisch onderzoek gebruikt worden, waaronder historische geografie en historische kartografie, archeologie, architectuurgeschiedenis en onderzoek naar persoons- of geografische namen (Heere & Storms, 2005b). Deze veelzijdige gebruiksmogelijkheden van prekadastrale kaarten vloeien voort uit de, vaak grote, topografische rijkdom van de kaarten. Veel prekadastrale kaarten bevatten informatie over grondgebruik, bebouwing, infrastructuur en waterlopen en ze bevatten vaak tal van topografische elementen, zoals bomenrijen, bruggen, dijken, hekken, waterstaatkundige elementen, galgen, poorten en geografische namen. Deze laatste zijn onmisbaar bij het lokaliseren van de percelen op de prekadastrale kaart. Wat in de database ontbreekt, zijn de

eigennamen van pachters en eigenaren van belendende percelen. Het toevoegen van deze namen kan voor genealogisch onderzoek van nut zijn. Er staan echter zoveel namen op de kaarten dat het teveel tijd zou kosten deze te transcriberen en op te nemen.

Beschrijvingsprobleem

Voor het beschrijven, en daarmee ontsluiten, van kartografische documenten bestaat een standaardmethode, de ISBD-methode, die in de meeste kartobibliografieën wordt gebruikt (FOBID, 1982). Deze methode schrijft voor, in welke volgorde de beschreven elementen moeten worden opgenomen in de beschrijving. Het eerste veld is voor de titelgegevens van de kaart en voor de naam van de vervaardiger. Het tweede veld geeft de editie van de kaart aan en het derde veld is gereserveerd voor de schaalvermelding. Vervolgens komen het

impressum (uitgever, drukker), de collatie (fysieke kenmerken) en ten slotte de annotatie (alle overige opmerkingen). Vanwege de formele manier van beschrijven is deze wijze van beschrijven buitengewoon geschikt voor verwerking in een GIS. Ze kan bijvoorbeeld gemakkelijk in een XML-formaat gezet worden, waarna digitale verwerking in een database eenvoudig is. De ISBD-methode is echter niet geschikt voor de beschrijving van prekadastrale kaarten. De problemen beginnen al bij de titel. Vaak bestaat de 'titel' van de kaart uit niets anders dan de gebiedsaanduiding. Het tweede veld van de ISBD-beschrijving slaat op de editie van een kaart. Manuscriptkaarten zijn unieke documenten, waarvan over het algemeen maar één exemplaar bestaat. Incidenteel komen er kopieën van een bepaalde kaart voor. Het editieveld blijft dus altijd leeg. Ook het impressumveld is altijd leeg. Een manuscriptkaart kent geen uitgever of drukker. Hooguit kan hier de naam van de opdrachtgever ingevuld worden. Schaal, collatie en annotatie zullen verder weinig problemen opleveren.

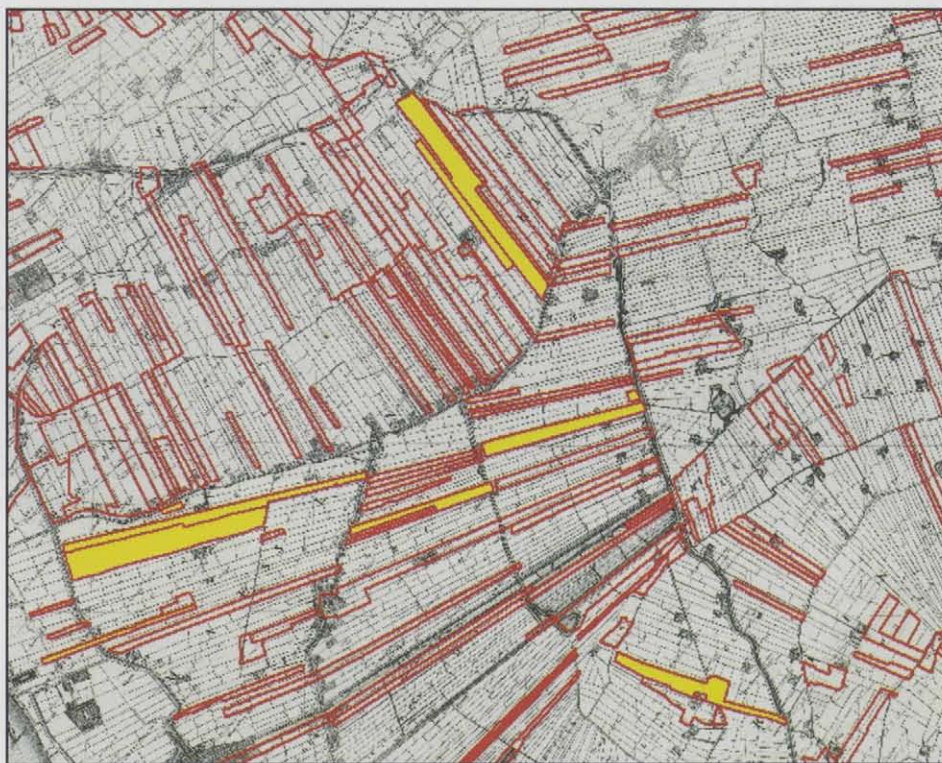
Eerder is echter al geconstateerd dat een GIS niet de meest ideale manier is om kaarten te ontsluiten. Het gebruik van GIS houdt ook in dat er méér gedaan moet worden met de informatie van de kaarten. Deze zullen dan ook op inhoud moeten worden beschreven. Ieder element dat op de kaart staat zal moeten worden opgenomen in de database. Hierdoor wordt het mogelijk om selecties te maken op die elementen, door de database heen. Figuur 4 laat een dergelijke selectie zien.

In het datamodel van het GIS voor prekadastrale kaarten wordt een aantal secties onderscheiden. In de eerste sectie wordt het kaartboek waar de betreffende kaart zich in bevindt beschreven. Hieronder vallen de titelgegevens van het kaartboek, de fysieke kenmerken van het boek, het type kaartboek, de archiefgegevens en de eventuele literatuur over het kaartboek.

De tweede sectie geeft algemene kenmerken van de kaart. Landmeter, jaar en oriëntatie kunnen binnen een kaartboek verschillend zijn, waardoor deze elementen per kaart moeten worden ingevuld. Vaak staat er echter geen jaartal op de kaart zelf, maar moet dit afgeleid worden uit hetzij het titelblad van het kaartboek, hetzij andere kaarten waar wel een jaartal op staat. Bij de ISBD-methode zou het jaartal in dergelijke gevallen tussen

rechte haken staan, om aan te geven dat het een aangenomen waarde betreft. Bij verwerking in een database is dit echter niet mogelijk. Wanneer een jaartal tussen rechte haken wordt gezet ziet de database dit als een aparte waarde. Voor de database is 1654 iets anders dan [1654]. Dit levert problemen op bij selecties. Wanneer een gebruiker alle kaarten van vóór 1700 wil selecteren, zullen de jaartallen die tussen rechte haken staan niet meegenomen worden in de selectie. Dit probleem is opgelost door geen jaartallen tussen rechte haken te zetten en een kolom toe te voegen, waarin per jaartal wordt aangegeven of het een exacte datering dan wel een benadering betreft.

Nadeel is dat soms niet altijd duidelijk is wat een bepaald element voorstelt. Is het een stal of is het een ander type gebouw? Wanneer er voor gekozen was om een boerderij als complex te beschouwen, was deze vraag niet aan de orde geweest. De volgende sectie bestaat uit slechts één onderwerp: de naam van de eigenaar van het beschreven perceel. Vervolgens komt een sectie met de aanduidingen van toponiemen (geografische namen) die voorkomen op de kaart. Ook dit kan problemen opleveren. Zo komt op de prekadastrale kaarten nog al eens de aanduiding *molensloot* voor. Strikt genomen is dit geen toponiem. Het is een wetering waarop een poldermolen het opge-

4. Selectie op eendekooien. Alle kaarten waarop eendekooien voorkomen worden geel weergegeven.

De derde sectie betreft beschrijvingen van de topografie van de kaart. Deze sectie is onderverdeeld in velden met bebouwing, infrastructuur en grondgebruik. Het is belangrijk dat alle elementen die hier genoemd worden dezelfde definitie hebben. Zo kan bijvoorbeeld verwarring ontstaan bij de term *boerderij*. Eerst moet duidelijk zijn wat een boerderij is. Is dat het hele boerencomplex, van woning, stal, hooiberg tot en met het akkerland, of betreft het alleen het huis en worden de andere elementen apart aangegeven? Om misverstanden te voorkomen is bij het GIS voor prekadastrale kaarten gekozen voor dat laatste.

pomp (grond)water af slaat. Het is dus eigenlijk een soortnaam. Omdat er tot de negentiende eeuw talloze molens in Delfland stonden, waren er ook talloze molensloten. Ondanks dat niet zeker is of de term *molensloot* als toponiem moet worden beschouwd, is deze toch als waternaam opgenomen. In de database komt deze naam twintig keer voor! Net als bij de ISBD-beschrijvingen is ook hier de laatste sectie gereserveerd voor annotaties. Hier kunnen elementen benoemd worden, waar in de overige velden geen ruimte voor was. Een voorbeeld hiervan zijn verwijzingen naar verhuurboeken, dat zijn boeken waarin

de namen van pachters en pachtprizen werden bijgehouden.

Aanvullende data

Naast de inhoudelijke beschrijvingen van de prekadastrale kaarten, is het systeem voorzien van additionele kaartlagen en andere historische bronnen. Figuur 5 laat zien hoe dit er in het GIS uitziet.

Deze aanvullende data kunnen als volgt worden gegroepeerd:

Fysisch geografische kaarten

Deze kaart met betrekking tot landschapstypen, de bodemkaart en de Actuele Hoogtekaart van Nederland (AHN) geven extra informatie over de fysieke gesteldheid van het huidige landschap. Een kaart met afzettingen vertelt iets over de ontstaansgeschiedenis van het landschap.

Kaarten afgeleid uit de database van de kaartboeken

Het GIS biedt de mogelijkheid om vanuit de database, een aantal verschijnselen te karteren. Voor de eigenaren van stukken

grond in Delfland en van de landmeters die deze stukken opgetekend hebben, is dit bij de ontwikkeling van het GIS al gedaan en zijn de resulterende kaarten als laag opgenomen.

Archeologische bestanden

Er zijn twee archeologische bestanden toegevoegd aan het systeem: één bestand met de archeologische vindplaatsen in het gebied en de Indicatieve Kaart van Archeologische Waarden (IKAW). Deze kaart geeft aan wat de kans is op archeologische vondsten op een bepaalde locatie.

Topografische kaartserie

Om de topografische ontwikkeling van Delfland inzichtelijk te maken is een serie topografische kaarten toegevoegd uit de periode 1712 tot 2000. In 1712 hebben de gebroeders Samuel en Nicolaas Cruquius een topografische kaart van het Hoogheemraadschap Delfland uitgegeven. Dit is het startpunt van de topografische kartering van dit gebied. Via de veldminuten (1850) en de Bonneblaadjes (1912) komt men bij de Topografische Kaart (1950 en 2000). Deze categorie wordt aangevuld met een luchtfoto en

met de Nieuwe Kaart van Nederland. Dit is een kaart waarop alle ruimtelijke plannen in Nederland worden weergegeven.

Waterstaatsgegevens

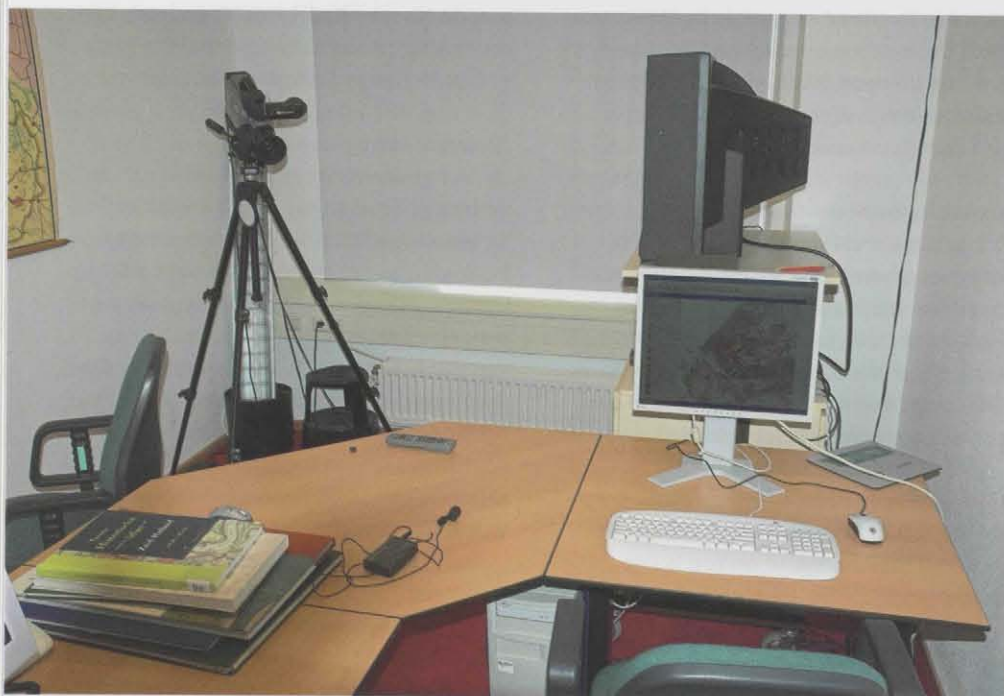
De Waterstaatskaart (ca. 1865) geeft, in de hier gebruikte eerste editie althans, de afwateringseenheden weer. Dat is een belangrijk gegeven voor een nat en laagliggend gebied als Delfland. De laag met waterstaatsselementen geeft de ligging van poldermolens en windassen aan. De poldermolens moesten het gebied droog houden. De windassen (een ander woord voor *overtoom*) zorgden ervoor dat schepen over dijken getrokken konden worden.

Overigen

Er zijn een drietal bestanden toegevoegd die niet in een categorie onder te brengen zijn. De kaart met gemeentegrenzen in 1847 is een bestand dat de kadastrale gemeente-indeling het meest benadert. De basis van het GIS bestaat uit prekadastrale grondbezitskaarten. Er zijn echter ook twee kaartboeken met territoriale kaarten. Het betreft het kaartboek van het Baljuwschap Naaldwijk en het

5. Overzicht van de lagen in het GIS.

6. De testopstelling van het GIS voor prekadastrale kaarten in het ITC, Enschede.

veranderingen van het beeldscherm en de lichaamshouding van de testpersoon, geanalyseerd. Figuur 6 laat de testopstelling zien die gebruikt is in dit onderzoek op het ITC in Enschede. Voor een uitgebreide beschrijving van deze onderzoeksmethode wordt verwezen naar het proefschrift (Heere, 2008).

Conclusies

Uit de resultaten van het hierboven beschreven onderzoek kunnen conclusies verbonden worden aangaande de hoeveelheid data in het systeem, de functies van het systeem en de wijze waarop de in het systeem aanwezige data beschreven moet worden.

De hoeveelheid data bepaalt voor een groot deel de uitkomsten van de vragen van gebruikers. Het voordeel van het toevoegen van veel data is dat gebruikers meerdere mogelijkheden hebben om tot beantwoording van een vraag te komen. Een van de opdrachten in het gebruikersonderzoek was iets te zeggen over de afwatering van Delfland. Men hoefde hiertoe alleen op de Waterstaatskaart (in het systeem was de eerste editie opgenomen) te kijken. Niet iedereen deed dit, maar over het algemeen kwam men met andere gegevens toch tot een juiste beantwoording. Hieruit blijkt een zekere mate van creativiteit bij gebruikers bij redundantie in de bronnen. Een grote hoeveelheid data kan echter ook belemmerend werken voor gebruikers. Dataselectie en bronkritiek worden moeilijker. Ook het bedenken van onderzoeksvragen wordt moeilijker. Gebruikers verdwalen in de hoeveelheid data en kunnen daardoor tot helemaal geen of foutieve antwoorden komen op hun vragen.

De functies van een GIS bepalen wat er gedaan kan worden met de data. De meest gebruikte functies hangen samen met het zoeken naar data en het maken van selecties. In het ontwikkelde systeem ontbreekt echter een aantal functies, dat de gebruiksvriendelijkheid van het systeem zou verbeteren. Wanneer nu naar data gezocht wordt, kan dat alleen in de geactiveerde laag. Dit is inefficiënt. Er moet een functie zijn waarbij het mogelijk is met één opdracht door het hele systeem te zoeken. Verwarring ontstaat wanneer er meerdere bronnen aan één object, in het geval van deze studie 'perceel' gehangen zijn. Gebruikers

eerder genoemde Register van de Heerlijkheid Zouteveen (zie figuur 3). Deze zijn ondergebracht in een aparte laag. Dat geldt ook voor een serie van vijf afbeeldingen van het Huis te Honselersdijk. Dit slot, dat in bezit was van de Oranjes, was van halverwege de zeventiende eeuw tot het begin van de negentiende eeuw een sterk landschapsbepalend element. De toegevoegde afbeeldingen tonen het slot in vijf periodes.

Tabellen

Met een GIS is men in staat om met de gegevens, die in de database opgeslagen zijn, berekeningen uit te voeren en deze in een tabel weer te geven. Bij de ontwikkeling van het GIS voor prekadastrale kaarten is een aantal tabellen vervaardigd. Het gaat om tabellen met de oppervlakte bouwland per eigenaar, de landmeters en de periode waarin deze actief waren, de opdrachtgevers per periode, de oppervlakte verkocht land per eigenaar per jaar, de totale oppervlakte per eigenaar en de oppervlakte dat per landmeter is opgemeten.

Data die niet in het systeem zitten

Er zijn een aantal soorten data die niet in het systeem zijn opgenomen, maar die wel een grote meerwaarde zouden hebben. Een van de belangrijkste hiervan zijn de kadastrale minuutplannen. Het bleek echter voor een dergelijk groot gebied niet haalbaar alle minuutplannen, de verzamelplassen en de bijbehorende

Oorspronkelijk Aanwijzende Tafels in het systeem op te nemen. Een mogelijke oplossing hiervoor is om de minuutplannen die ontsloten worden door WatWasWaar (voorheen de Woonomgeving, zie Heere & Storms, 2005c) door middel van een mash-up over te nemen. Een mash-up is een webapplicatie waarmee men gegevens van een andere website kan inbouwen in een eigen applicatie. Een erg bekend voorbeeld is het gebruik van Google Maps in andere websites.

Een andere tekortkoming in het systeem is het ontbreken van de gegevens die uit zogenaamde 'verhuurboeken' komen. In deze boeken werd door de eigenaar van percelen bijgehouden wie het land pachtte en tegen welke prijs. Voor sommige stukken land kunnen op die manier de pachters en de grondprijs van midden zeventiende eeuw tot begin negentiende eeuw worden gereconstrueerd. Het bleek echter technisch moeilijk te zijn deze gegevens in het GIS op te nemen.

Gebruikersonderzoek

Dit GIS voor prekadastrale kaarten is uitgebreid getest door potentiële gebruikers. Hiertoe werd de hardopdenk-methode gebruikt. Testpersonen moesten daarbij hardop zeggen wat ze dachten tijdens het uitvoeren van opdrachten. De uitspraken werden opgenomen op videotapes en, samen met de

verwachten dit niet. Dit kan opgelost worden door, wanneer met de cursor over een dergelijk perceel gegaan wordt, dit perceel in delen uiteen gaat. Dit is onder meer gedaan in Google Earth, bij foto's die vanaf één plek zijn genomen (zie figuur 7).

Wanneer een specifiek onderwerp uit de legenda geselecteerd moet worden, gebeurt dat via een query. Dit levert nog wel eens problemen op voor de gebruikers. Beter kan gewerkt worden met een aanklikbare legenda. Als een

wegklikken. Op die manier wordt men min of meer gedwongen bronkritiek toe te passen, voordat men met de data aan de slag gaat.

In dit onderzoek is veel duidelijk geworden over gebruikers van historische bronnen in een digitale context. Een aantal vragen blijft echter onbeantwoord. Zo bestaat er geen vergelijkingsmateriaal met gebruikers die analoog, ter plekke in het archief, werken. Is de kwaliteit van werken in een archief beter? Welke taken kun je het beste analoog doen en

nalutgåva av de äldre geometriska kartorna. Konferens i Stockholm 27-28 november 2003. Stockholm: Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

Heere, E. & M. Storms. 2005b. *Rapportage Gebruiks- en Beheersinterviews Kaartboeken en Prekadastrale Kaarten*. URU-Explokart / URU-GIForSPS, Universiteit Utrecht.

Heere, E. & M. Storms. 2005c. Kadaster 1832 toegepast; de pilotprojecten van De Woon-Omgeving. In: *Caert Thresoor* 24-3, pp. 93-98.

Jenny, B. & E. Heere. 2008. Visualisering van de planimetrische nauwkeurigheid van oude kaarten met MapAnalyst. In: *Caert Thresoor* 27-1, pp. 5-10.

Knol, W.C., H. Kamer & H. Gijsbertse. 2004. *Historisch Grondgebruik Nederland: een landelijke reconstructie van het grondgebruik rond 1900*. Wageningen: Alterra. Alterra Rapport 573.

Storms, M. (in voorbereiding), Proefschrift
Verhagen, J.W.H.P. 2007. *Case studies in archaeological Predictive Modelling*. Leiden: Leiden University Press. [Archaeological Studies Leiden University.]

Summary

Old maps in a GIS: possibilities and difficulties / Elger Heere

This article deals with the possibilities and problems on the development of a geographic information system (GIS) for historical research. As a case study a GIS for property maps was set up. In this article a description is given of the constituents of the GIS data. There are several kinds of maps, among them topographical map series, physical geographical maps and archaeological maps. The GIS database contains information which can be found on the property maps, such as: archival information, surveyor, date, information on infrastructure and other topographical elements. The GIS is tested intensively by subjects using the 'think-aloud' method, in which they had to voice every thought they had during a task performance. These performances, recorded on audio- and videotape, were then analysed. The described conclusions concern the amount of data a person can handle with a GIS, the system's function and a description of the system's metadata.

Literatuur

FOBID. 1982. *Regels voor de titelbeschrijving. Beschrijvingsregels voor kartografische documenten*. Den Haag: Nederlands Bibliotheek en Lektuur Centrum.

Heere, E. 2008. *GIS voor historisch landschaps-onderzoek. Opzet en gebruik van een historisch GIS voor prekadastrale kaarten*. Utrecht: KNAG / Faculteit Geowetenschappen Universiteit Utrecht. Dissertatie. Nederlands Geografische Studies nr. 375.

Heere, E. & M. Storms. 2005a. *The use of Dutch map books*. In: B. Roeck Hansen (red.): *Natio-*

gebruiker bijvoorbeeld alle percelen van het Gasthuis wil selecteren, dan kan hij in de legenda het Gasthuis aanklikken, waarna de selectie in de kaart verschijnt. Dit kan fouten bij selecties voorkomen en de beschikbare data wordt efficiënter gebruikt.

Alle in het systeem geïntegreerde data moeten beschreven worden. Gebruikers geven aan dat ze deze metadata missen. Het gevolg van het ontbreken van beschrijvingen van data is dat gebruikers soms niet weten met wat voor soort bronnen ze werken en deze dus ook niet op hun waarde kunnen beoordelen. Dit levert fouten op, maar ook inefficiënt gebruik van de bronnen. Het niet gebruiken van de Waterstaatskaart is hier een voorbeeld van. Gebruikers hebben echter de neiging om de metadata niet te lezen. De metadata, of beschrijvingen van de bron, moeten daarom in pop-ups worden gepresenteerd, die men moet

welke digitaal? Verder is nog onbekend wat de invloed is van toekomstige ontwikkelingen, zoals Web2.0 en mobiel GIS op de gebruikers. Beantwoording van deze vragen zal leiden tot een nog beter begrip van de gebruikers van GIS, waardoor het GIS een betere inbedding krijgt in het historisch onderzoek.

7. Het 'uiteenspreiden' van een fotosymbool in een aantal andere fotosymbolen.

MERCATOR

Achter Clarenburg 2
3511 JJ Utrecht - NL
Tel. 030-2321342

Bezoek op afspraak.

P.J. KIPP

RESTAURATIE-ATELIER

Abstederdijk 309
3582 BL Utrecht
Telefoon (030) 251 6010

Archivering, conservering en restauratie van kaarten en collecties

- Conservering en restauratie van kaarten met behoud van authenticiteit
- Verzorging van grote formaten, inclusief passepartout en lijstwerk
- Vervaardiging van zuurvrije dozen
- Beschrijving en restauratie van tekeningen, kaarten, atlassen, reisverslagen, boeken etc.
- Doen van onderzoek en maken van een inventaris of catalogus van kleine collecties

Dat Narrenschip

Grote collectie landkaarten
en topografische prenten- en boeken

Specialisatie:

IN- EN VERKOOP:

- landkaarten van de Nederlanden;
17 en 7 provinciën;
- landkaarten en prenten van Graafschap Holland;
• Zeeland;
- Utrecht;
- overige provincies Nederland.

Antiquariaat Dat Narrenschip

Turfkaai 11 (bij de bushalte!)
4331 JV Middelburg
telefoon
0118 674141
mobiel
06 28146967
e-mail
mail@datnarrenschip.nl

Openingstijden:
donderdag
10.00 - 21.00 uur
vrijdag
10.00 - 18.00 uur
zaterdag
10.00 - 17.00 uur

Ook gevestigd te Amsterdam
Singel 315
1012 WJ Amsterdam
Geopend: zaterdag
10.30 - 17.30 uur

www.datnarrenschip.nl

In- en verkoop: **antiquarische
boeken**

prenten

**decoratieve
grafiek**

Brede sortering:

- Geïllustreerde drukken
15-19e eeuw
- Topografie
- Atlassen
- Reisboeken
- Oude kunstgrafiek
- Natuurlijke historie

Antiquariaat Plantijn

Ginnekenmarkt 5 - 4835 JC Breda
Telefoon: 076 560 44 00
Mobiel: 06 532 994 10
E-mail: dieter.d@planet.nl
www.plantijnmaps.com

Vanaf de veertiende tot het eind van de negentiende eeuw werd in Nederland buskruit gefabriceerd. Vele ongelukken en rampen met buskruit hebben in die periode van ruim vijf eeuwen plaatsgehad, zoals in Leiden in 1807 toen een schip geladen met dit explosief midden in de stad ontplofte. Van de aangerichte schade werd destijds een kaart gepubliceerd. Onderzocht is welke andere grote buskruitrampen in Nederland hebben plaatsgevonden en of daar eveneens rampenkaarten van zijn gemaakt.

Op 12 januari 1807 ontplofte in het centrum van Leiden een schip, geladen met ruim 18.000 kg. buskruit. De gevolgen waren verschrikkelijk. Een gedeelte van de stad verdween van de aardbodem, terwijl minstens 154 mensen werden gedood en ca. 2.000 personen gewond raakten.¹ Het stadsbestuur wilde de aangerichte schade in kaart brengen maar de destijds meest recente beschikbare stadskaart met voldoende detail van Leiden was de zogenaamde 'Grote Hagen' uit 1670. Daarvan waren de koperplaten nog beschikbaar en van deze kaart werd een aantal exemplaren herdrukt, waarop vervolgens de aangerichte schade met verschillende kleuren werd aangegeven.² Bovendien werd enige tijd later een gedrukte kaart van Van Campen gepubliceerd, waarop de ingestorte en afgebroken huizen waren afgebeeld.³ Deze kaart behoort daarmee tot één van de vroegste thematische kaarten uit Nederland. Omdat er in Nederland vaker ontploffingen en ongelukken met buskruit hebben plaatsgevonden, is voor dit artikel onderzocht of er meer van dergelijke rampenkaarten, met de afbeelding van de gevolgen van grote buskruitexplosies, bestaan.

Dr. H.J. Reitsma (1945)

studeerde scheikunde aan de Universiteit van Amsterdam en promoveerde aldaar in 1975 op een scheikundig onderwerp. Daarna werkte hij gedurende 29 jaar bij TNO, voornamelijk op het gebied van de ballistiek.

Na zijn VUT in 2004 besteedt hij zijn tijd o.a. aan historische kartografie.

Buskruit

Buskruit, dat in Nederland gemaakt werd vanaf ca. 1350, is tot ver in de tweede helft van de negentiende eeuw het enige explosieve mengsel geweest waarover men kon beschikken. Buskruit komt gemakkelijk tot ontbranding door een vonk en geeft bij grote hoeveelheden aanleiding tot zware ontploffingen. In de buskruitfabrieken vonden vele ongelukken plaats, maar omdat deze fabrieken vanaf de zeventiende eeuw bijna altijd ver buiten de stad stonden waren de

schadelijke effecten van deze ongelukken in de stad meestal beperkt of nihil.

Anders was het met de opslagmagazijnen met meestal grote hoeveelheden buskruit, die soms bij een kasteel of in/nabij de vestingwallen lagen of zelfs daarbinnen.

Bij een ontploffing van een dergelijke opslagplaats werden vaak grote verwoestingen in de betreffende stad aangericht. De zwaarste ontploffingen die in de noordelijke Nederlanden hebben plaatsgevonden, staan in de volgende tabel genoemd.

Tabel: Buskruitrampen in Nederland

Jaar en Locatie	Object/oorzaak	Hoeveelheid ontploft buskruit	Aantal dodelijke slachtoffers	Rampenkaart
1646 Bredevoort	Buskruitmagazijn in kasteeltoren	320 vaten (16000 kg)	40+	Niet vervaardigd
1654 Delft	Buskruitmagazijn	75000 kg	53+	Alleen prenten en schilderijen van de verwoesting
1680 Heusden	Buskruitmagazijn in kasteeltoren	30000 kg + 16000 handgranaten en stinkpotten	14+	Niet vervaardigd
1761 Maastricht	Buskruitmagazijn in vestingwal	17000 kg	21	Ja
1787 Amersfoort	Buskruitopslag en munitiewerkplaats	2 vaten buskruit, 400 granaten en 1 bom	17	Alleen een prent van de in brand staande O.L.V.-kerk inkerk
1807 Leiden	Schip geladen met buskruit	18230 kg	154+	Ja
1831 Bergen op Zoom	Buskruitopslag en munitiewerkplaats in vestingwal		26+	Ja
1883 Muiden	Een groot aantal gebouwen op het fabrieksterrein	ca. 70000 kg totaal in een aantal ontploffingen	12	Ja

Kaarten en kruit

Rampenkaarten van buskruitontploffingen in Nederland

Beschrijving van de verschillende rampen (en eventuele rampenkaarten)

1646 Bredevoort

Bredevoort was in de zeventiende eeuw een belangrijke vesting in de strijd tegen Spanje. Binnen de vesting lag een kasteel met daarbij een kruittoren met buskruit. Op 12 juli 1646 sloeg de bliksem in de toren, waarna de resulterende ontplofing van de aanwezige hoeveelheid van ca. 16.000 kg. buskruit het kasteel wegvaagde en in de gehele stad veel schade aanrichtte.⁴ Meer dan veertig mensen vonden de dood. Hoewel deze gebeurtenis grote indruk moet hebben gemaakt bestaat er van de beschadigde stad geen rampenkaart.

1654 Delft

Op 12 oktober 1654 ontplofte het buskruitmagazijn van de Staten van Holland en West-Friesland, dat gelegen was in de tuin van het voormalige Clarissenklooster in het noordoosten van de stad. In totaal ging ca. 75.000 kg buskruit de lucht in, waarmee dit de grootste (qua hoeveelheid) buskruitramp ooit in Nederland is geweest.⁵ Tot op ca. 180 meter afstand werden alle huizen en gebouwen totaal verwoest en in de gehele stad werd schade aangericht. Er bestaan een aantal prenten, die een indruk geven van de ravage. Tevens heeft schilder Egbert van der Poel, die een kind verloor bij deze ramp, een aantal schilderijen gemaakt van de verwoesting in Delft. Zelfs Vondel wijdde een gedicht aan deze ramp. In het stadsarchief van Delft zijn de lijsten, de schadeboeken, bewaard gebleven met de geïnventariseerde schade aan ca. 1.100 huizen en gebouwen, die in eerste instantie in totaal op 383.000 gulden werd geraamd.⁶ Echter een stadkaart waarop de aangerichte schade is aangegeven, is verrassend genoeg nooit gemaakt.

1680 Heusden

Vestingstad Heusden werd op 24 juni 1680 door een ramp getroffen, toen de bliksem insloeg in de kasteeltoren, waarin op dat moment ca. 30.000 kg. buskruit en ander oorlogstuig was opgeslagen.⁷ Het kasteel veranderde in een

ruïne terwijl in de gehele vestingstad schade werd aangericht. Van deze ontplofingsramp bestaan geen prenten en evenmin een stadsplattegrond van de aangerichte schade. Wel is in het plaatselijke archief een lijst aanwezig met de inventarisatie van de schade aan ca. 530 huizen en gebouwen (in totaal geraamd op 135.000 gulden).⁸

1761 Maastricht

Rond 1761 was Maastricht uitgebouwd tot een sterke vestingstad, omgeven door bastions, wallen, bolwerken, kazematten en andere verdedigingswerken, teneinde het hoofd te kunnen bieden aan de dreiging van Franse legers. De vesting was in 1761 in kaart gebracht door een militaire kartograaf (onderluitenant van de artillerie J.H. Lappé).⁹

In de vroege ochtend (ca. 2:25 uur) van 21 december 1761 ontplofte een magazijn met ca. 17.000 kg. buskruit in het bastion Brandenburg, dat gelegen was aan het eind van de Calvariestraat tussen de Brusselse en Tongerse Poort.¹⁰ Het aantal doden bedroeg 21, nl. dertien soldaten die in de buurt de wacht hielden, prinses Frederika van Hessen-Philpsthal en freule Maria de Selys-Fanson, wier totaal verwoeste woningen vlak bij het magazijn waren gelegen; ook drie leden van het huispersoneel van de freule kwamen om. Bij de lijkschouwing van de freule bleek zij te zijn verpletterd onder een balk.

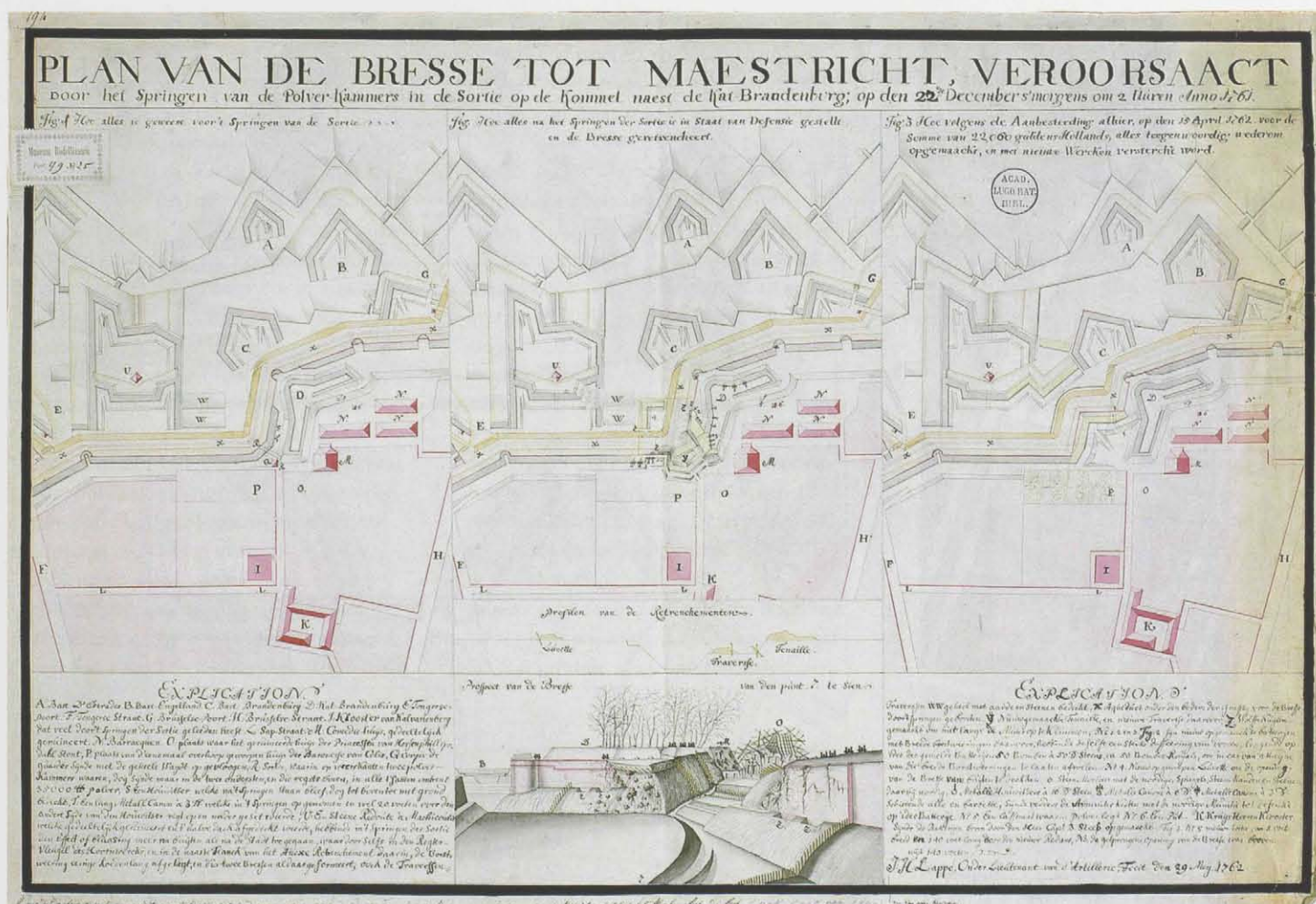
De ramp bleek te zijn veroorzaakt door kanonnier Abraham van Citters (of van Sisteren), die kruit had willen stelen. Hij had de bewaker van het magazijn en nog iemand anders omgekocht, maar tijdens deze snode daad ontplofte het buskruit. Ook deze drie personen kwamen uiteraard om; alleen een paar lichaamsdelen werden van deze drie booswichten teruggevonden.

De materiële schade in de omgeving was groot. Er werd een groot gat geslagen in de verdedigingswerken (in de volksmond 'Abrahams Look' of 'gat van Abraham' geheten) en gebouwen in de onmiddellijke omgeving werden met de grond gelijk gemaakt, zoals de twee woonhuizen van de adellijke dames. Gebouwen en huizen in de omgeving werden zwaar beschadigd, en zelfs de veraf gelegen torens van de Sint-Janskerk en Sint-Servaaskerk werden beschadigd. Stenen van 200 á 300 pond werden tot ruim 1 km afstand ('een quartier uur verre') terug gevonden.

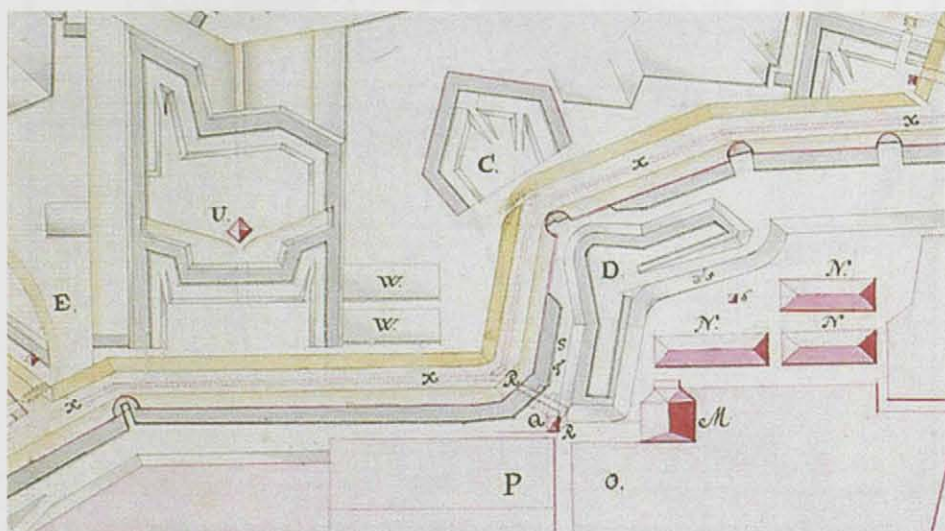
Onderluitenant van de artillerie J.H. Lappé had, zoals reeds vermeld, in 1761, korte tijd voor de explosie, al een overzichtskaart van de vestingwerken van Maastricht gemaakt, maar daarop is het civiele deel van Maastricht blanco gehouden en worden dus geen civiele gebouwen afgebeeld.¹¹ Na de explosie kreeg Lappé opdracht de militaire gevolgen van de ontplofing in beeld te brengen, die ook een aantal militaire gebouwen binnen de omwalling betrof. Lappé tekende in 1762 een plattegrond in drie delen (*Plan van de Bresse tot Maestricht veroorzaact*) van de situatie vóór de ontplofing, kort na de ontplofing en na reparatie van de verdedigingswerken. Op deze kaart staan de verwoeste en beschadigde gebouwen in de onmiddellijke omgeving aangegeven en tevens een profielschets van het ontstane gat. Omdat de huizen van de civiele slachtoffers vlakbij het ontplofte buskruit magazijn lagen, zijn deze huizen eveneens afgebeeld. Uit de kaart van Lappé uit 1762 blijkt dat het huis van de freule De Selys (aangegeven met een P) op een afstand van slechts ca. 90 meter van het kruitmagazijn stond, waardoor het huis volledig moet zijn ingestort. Het huis van de prinses van Hessen-Philpsthal (letter O) stond iets verder, op een afstand van ca. 125 meter. De personeelsleden van de prinses overleefden de explosie, die van de freule niet. De schade was alweer hersteld in november 1762 voor een aanneemsom van 20.200 gulden.¹²

1787 Amersfoort

De jaren 1780-1790 waren een roerige tijd met grote politieke tegenstellingen tussen de Oranjegezinden (rond stadhouder Willem V) en de patriotten, die een meer democratische regeringsvorm nastreefden. Utrecht en Amsterdam waren het middelpunt van de burgerlijke vrijheidsbeweging, terwijl Amersfoort het centrum werd van de Oranjegezinden, vooral toen Willem V vanaf 9 juni tot september 1787 daar verblijf hield. De stad stroomde vol met militairen, de Onze Lieve Vrouwekerk werd ingericht als munitie/buskruitopslag en munitiewerkplaats. Op 2 augustus 1787 ca. 10.30 uur deed zich daar een rampzalige ontplofing voor, toen een soldaat een granaat aan het bewerken/schoonmaken was met zijn ijzeren mes en een vonk het buskruit deed ontploffen.¹³ Vierhonderd granaten, één bom en twee tonnen met

J.H. Lappé, Plan van de bresse tot Maestricht veroorzaakt door het springen van de Polverkammers in de sectie op de Kommel naest de kat. Brandenburg; op den 22 Dec. 1761, Fecit den 29 Meij 1762, gekleurde pentekening, Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Port 49 N 25.

Detail van de situatie vóór de ontplofing (betekenis van enkele letters: R: sortie met kruitmagazijnen, P: huis van de barones De Selys-Fanson, O: huis van prinses van Hessen-Philippstal)

buskruit vlogen in de lucht tijdens drie opeenvolgende explosies. Zeventien mensen in en nabij de kerk kwamen om en de kerk zelf stortte in, waarbij (als geluk bij een ongeluk) 160 vaten buskruit met puin werden bedekt die daar-

door niet ontploten. De kerktoren bleef gespaard. Hoewel er een prent bestaat die van afstand de brandende kerk toont, bestaat er geen plattegrond van de stad waarin de aangebrachte schade wordt getoond.

Dat is overigens wel verklaarbaar want behalve de kerk zelf, zullen de huizen daaromheen niet zijn ingestort vanwege de (relatief) kleine hoeveelheid ontploft buskruit.

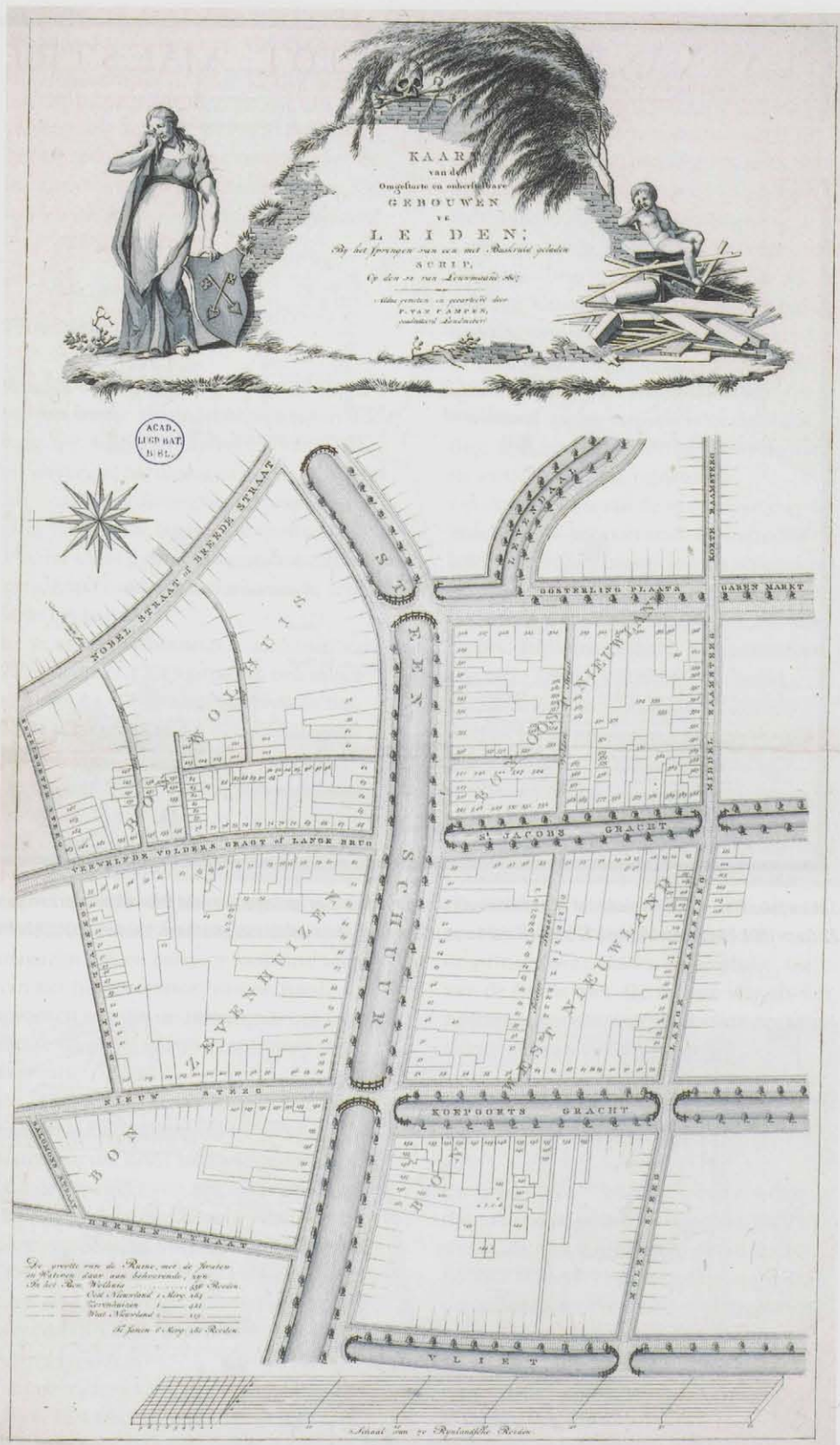
1807 Leiden

Op maandag 12 januari 1807 om 16.15 uur werd Leiden getroffen door een ramp, toen een houten schip geladen met 369 vaten buskruit (in totaal 18.230 kg) in het midden van de stad ontplofte.¹⁴ De gevolgen waren verschrikkelijk: er waren tenminste 154 doden en ongeveer 2.000 gewonden te betreuren. Een gehele stadswijk (met een oppervlakte van 5,5 ha) met 227 huizen werd totaal verwoest en in de rest van de stad werd aanzienlijke schade aangericht. Koning Lodewijk Napoleon arriveerde dezelfde avond en assisteerde persoonlijk bij de reddingsoperaties. Spoedig na de explosie gaf het gemeentebestuur opdracht aan een commissie van drie bouwkundigen om een veiligheids-

Fragment van C. Hagen, *Lugdunum Batavorum* Anno 1670, ('Grote Hagen'), kopergravure, 4 bladen; exemplaar met ingekleurde schade van de buskruitramp in Leiden in 1807, Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Port 14 N 5 (roze kleur: totale verwoesting; gele kleur: af te breken huizen en gebouwen)

inspectie uit te voeren van het rampgebied. Het doel hiervan was de schade op te nemen. De huizen die op instorten stonden moesten om veiligheidsredenen omvergehaald worden. Hierbij had men het probleem dat er geen recente stadskaart bestond, omdat de meest recente gedetailleerde kaart al in 1670 was gemaakt (de zogenaamde 'Grote Hagen'-kaart) door C. Hagen. Daarom liet het gemeentebestuur deze kaart herdrukken zodat hierop de schade (met verschillende kleuren) kon worden aangetekend.¹⁵ (Overigens was deze Hagenkaart in Leiden al eerder gebruikt voor het, met verschillende kleuren, aangeven van toekomstige stadsuitbreidingen, de twaalf kwartieren van de stedelijke huiszittenmeesters en indelingen van de bonnen van de stad).¹⁷ Ook de 'Kleine Hagen' uit 1675 werd gebruikt voor het aantekenen van de schade. Een aantal van deze ingekleurde

P. van Campen, *Kaart van de omgestorte en onherstelbare gebouwen te Leiden bij het springen van een met buskruit geladen schip*, 1807, kopergravure, Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Port 14 N 148.

kaarten is ondergebracht in de collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden. Een paar maanden later presenteerde een professionele kartograaf (Pieter van Campen), die zelf in het rampgebied woonde, een nauwkeurige kaart met alle verwoeste en omvergetrokken huizen.

De indeling van de percelen, die allemaal een nummer kregen, geschiedde volgens het kohier van de verponding. Bij de kaart behoorde een lijst met de namen van de eigenaren van de gebouwen. De manuscriptkaart werd daarna gedrukt als een kopergravure.¹⁸

1831 Bergen op Zoom

Bergen op Zoom was gedurende een aantal eeuwen een belangrijke vestingstad, eerst in de onafhankelijkheidsstrijd tegen Spanje in de Tachtigjarige Oorlog en later ook in de oorlog met Frankrijk. Toen in de jaren 1830 de spanningen met het Belgische deel van het koninkrijk toenamen, lag Bergen op Zoom aan de rand van een mogelijk strijdgebied. De vesting, die bestond uit een uitgebreid stelsel van ravelijnen en bastions, werd daarom weer met vele soldaten (ruim 6.000) bemand. Op een aantal plaatsen in de stad werd munitie vervaardigd, zoals in de poterne (een 'bomvrije' overwelfde gang) Stoelemat, waar een kruitmagazijn was gevestigd. Op 29 maart 1831 waren in en bij het rechter gedeelte van dit magazijn soldaten bezig om gereed zijnde munitie (bestemd voor zesponders) te laden op

een aantal wagens. In en bij het linker gedeelte waren 30 soldaten bezig om buizen met buskruit te vervaardigen en in de granaten te monteren (slaan). Daarbij raakte om 12:15 uur een buis in brand, welke als een voetzoeker door de munitiewerkplaats en het kruitmagazijn vloog. Het kruit in het magazijn explodeerde vervolgens met groot geweld, waarna ook de reeds geladen wagens met gereed zijnde granaten in de lucht vlogen. De Stoelemat werd weggevaagd en de ravage in de omgeving was groot. De huizen in de onmiddellijke omgeving waren ingestort of zwaar beschadigd. In een artikel over de ramp in de *Noord-Brabandsche Volksalmanak* van 1841 wordt melding gemaakt van minimaal 26 doden (waarvan 3 burgers) en 101 gewonden.¹⁹ Er was schade aan 490 civiele objecten (woonhuizen, kerken, e.d.) voor totaal 58.468 gulden, waarvan door de over-

heid uiteindelijk nauwelijks iets werd vergoed. Wel werd door koning Willem I een bedrag van 8.000 gulden (waarvan 3.000 uit eigen vermogen) ter beschikking gesteld voor het lenigen van de nood. Een landelijke collecte bracht echter maar 1.933 gulden op. Blijkbaar had de Noord-Nederlandse bevolking andere zorgen (mogelijke oorlog met België) waardoor de ramp in Bergen op Zoom weinig indruk maakte; ten slotte had een maand eerder Luitenant van Speyck zijn schip (toen dat door de opstandige Belgen dreigde te worden veroverd) met bemanning in Antwerpen opzettelijk laten ontploffen, wat op de bevolking veel meer indruk had gemaakt. Behalve een aantal prenten van de ramp, die o.a. de ontreddering in de Lieve Vrouwestraat tonen, is er ook een plattegrond gemaakt van Bergen op Zoom waarin het rampgebied met een bruine kleur is gearceerd.

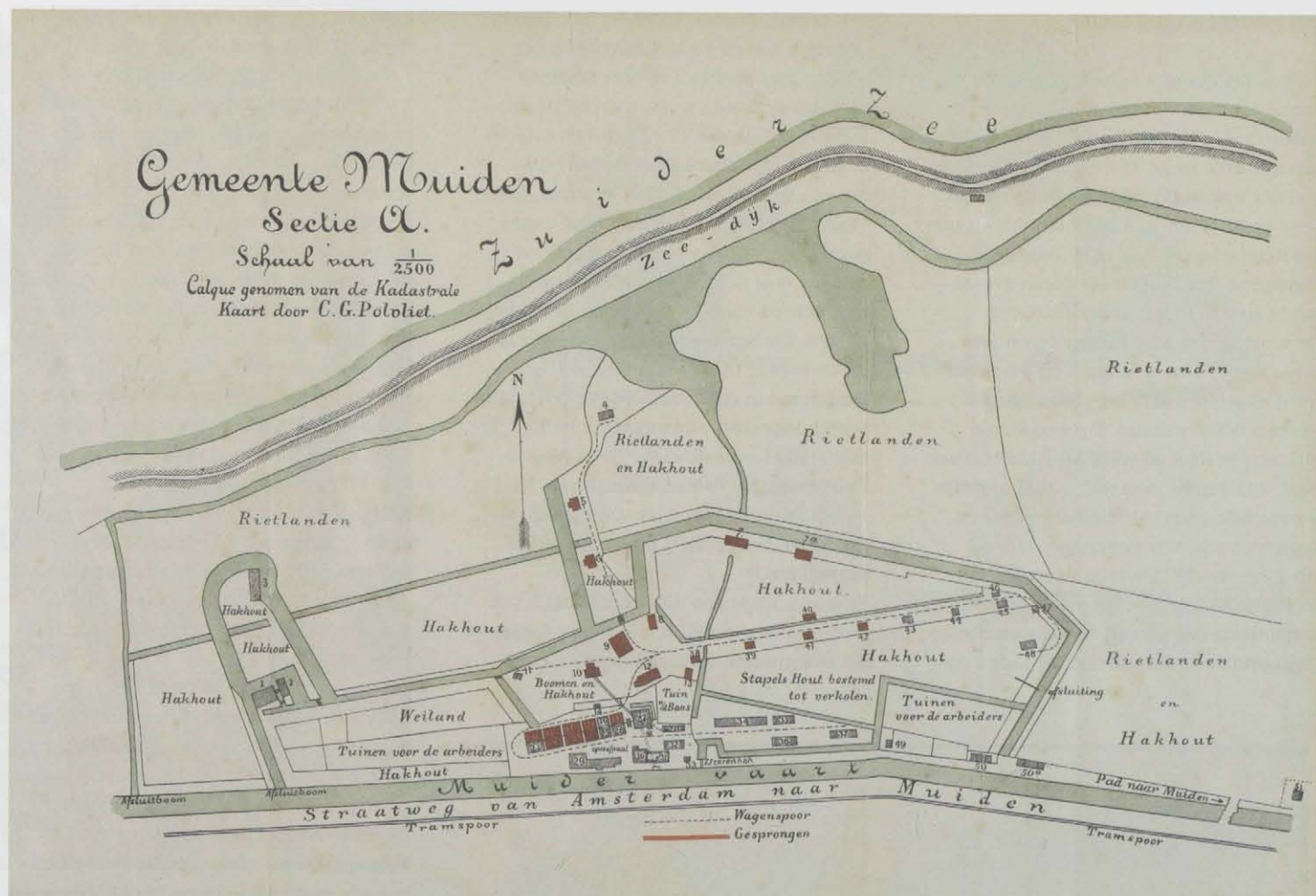
De bruine arcering in deze kaart, die door steendrukkerij Houtman in Utrecht werd uitgegeven, is enigszins onnauwkeurig aangebracht. Het aangegeven rampgebied aan de oostkant is iets te uitgebreid en aan de westkant van de Stoelemat iets te beperkt. Er is nog een tweede exemplaar aanwezig in regionaal historisch centrum Het Markiezenhof in Bergen op Zoom, waarop deze arcering heel slordig alleen ten oosten van het ontplofte munitiemagazijn is aangebracht.²⁰ De indruk bestaat dat de kaart met grote haast is gedrukt en ingekleurd, omdat men hoopte zo kort mogelijk na de ramp een flink aantal exemplaren te verkopen.

M.A. van Straaten, *Plan van Bergen op Zoom*, (waarop in lichtbruin aangegeven het stadsgedeelte dat het meest door de ontploffing van het kruitmagazijn Stoelemat in 1831 geleden heeft), 1831, lithografie (Houtman te Utrecht), Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN Port 8 N 187.

1883 Muiden

Nabij Muiden heeft van 1702 tot 2002 de kruitfabriek 'De Krijgsman' gestaan.²¹ In deze fabriek werd in de periode van 1702 tot ca. 1900 buskruit geproduceerd (daarna rookzwak kruit op basis van nitrocellulose). Met enige regelmaat gebeurden ongelukken in de fabriek waarbij personeelsleden gewond en/of gedood werden en soms ook in de stad Muiden schade werd aangericht. Relatief kleine ongelukken gebeurden respectievelijk in 1793, 1794, 1848, 1857 en 1862. Echter op 19 januari 1883 verwoestte een serie van explosies nagenoeg de hele fabriek, waarbij twaalf personeelsleden omkwamen, zes gewond raakten en waarbij in de stad Muiden een enorme schade werd aangericht.

Kaart van het fabrieksterrein in Muiden. (Calque genomen door C.G. Polvliet van de Kadastrale Kaart, Gemeente Muiden, Sectie A, schaal 1: 2500), in C.G. Polvliet: *Beschrijving van den ramp aan de buskruitfabriek De Krijgsman nabij Muiden op den 19den Januari 1883*, Seyffardt's Boekhandel, Amsterdam, 1883, Legermuseum Delft, nr. 00217489.

Er werd een onderzoek naar de oorzaak van de ramp ingesteld door de Kapitein der Artillerie C.G. Polvliet, die een rapport schreef (in boekvorm uitgebracht), getiteld: *Beschrijving van den ramp aan de buskruitfabriek De Krijgsman nabij Muiden op den 19den Januari 1883*.²² Hij ondervroeg de overlevenden, beschreef de schade en de volgorde van de opeenvolgende explosies. Hij concludeerde dat de eerste explosie optrad in de stoomstoomf waarna met een tweede en nog heviger explosie gelijktijdig de kachelstoomf en het oude machinegebouw ontploften. Daarna ontploften in noordelijke en oostelijke richting in totaal nog negen andere gebouwen. In het boek is een plattegrond van het fabrieksterrein (afgeleid van de kadastrale kaart, Gemeente Muiden, Sectie A) opgenomen, waarop deze verschillende (ontploffte of niet-ontploffte) gebouwen staan afgebeeld. Deze kaart kan als een vroeg document van een industriële ramp beschouwd worden. De fabriek werd weer herbouwd en men

herstartte de productie van buskruit in 1888. De productie van buskruit kwam echter al in 1895 nagenoeg geheel tot stilstand; alleen voor enkele specifieke toepassingen werd buskruit nog in kleine hoeveelheden gemaakt tot medio de twintigste eeuw.

Nabeschoouwing

Wanneer men de kaarten in chronologische volgorde beschouwt, is er ondanks het geringe aantal toch een trend in de rampenkartografie te ontdekken. Vóór 1762 zijn weliswaar prenten gemaakt van ontploffingen en overblijvende ruïnes, maar nooit als plattegrond met de gebiedsomvang van de schade aan vernielde en beschadigde gebouwen. De kaart van Lappé uit 1762 van de gevolgen van de buskruitramp van Maastricht in december 1761 is de allereerste Nederlandse plattegrond waarop dit wel het geval is. Uiteraard was het primaire doel van deze kaart om de toestand van

de militaire fortificaties te schetsen, maar bijzonder is het dat ook een klein deel van het getroffen civiele Maastricht is afgebeeld met de locaties waar de civiele slachtoffers woonden, omdat vlakbij ook een aantal beschadigde militaire gebouwen stonden die in ieder geval afgebeeld moesten worden op de kaart. De kaart van Pieter van Campen betreffende de buskruitramp van Leiden in 1807 is de allereerste gedrukte Nederlandse rampenkaart van een ontploffing. Alle panden die onherstelbaar beschadigd waren staan er exact op afgebeeld, dus de omvang van het beschadigde gebied is goed te bepalen met deze kaart. De gedrukte kaart uit 1831 van de ramp in Bergen op Zoom is de op één na oudste gedrukte thematische ontploffingskaart, maar opgemerkt moet worden dat in tegenstelling tot Van Campens kaart van Leiden, deze een onnauwkeurige voorstelling van zaken geeft. Ten eerste is de gehele stad afgebeeld op klein formaat en ten tweede zijn de beschadigde stadsgedeelten gedeeltelijk foutief en op

zeer slordige wijze ingekleurd.

De kaart uit 1883 ten slotte van het fabrieksterrein van de buskruitfabriek te Muiden, afgeleid van een bestaande kadastrale kaart, is te beschouwen als een eerste industriële rampenkaart. De kaart, die diende om de oorzaak en volgorde van de serie van explosies inzichtelijk te maken, is daarmee een belangwekkend document.

Tegenwoordig zijn rampenkaarten gemeengoed, denk bijvoorbeeld aan de ontploffing van de vuurwerkfabriek te Enschede in mei 2000 met plattegronden van het rampgebied in de dagbladen, maar het heeft wel lang geduurd voor dit algehele ingang heeft gevonden.

Noten

- 1 Ponsen, & E. van der Vlist (2007)
- 2 C. Hagen, *Lugdunum Batavorum Anno 1670*, ('Grote Hagen'), kopergravure, 4 bladen ; 47 x 59 cm; exemplaar met ingekleurde schade van de buskruitramp in Leiden in 1807, Universiteitsbibliotheek Leiden COLLBN Port 14 N 5 (gedeelte)
- 3 P. van Campen, *Kaart van de omgestorte en onherstelbare gebouwen te Leiden bij het springen van een met buskruit geladen schip*, 1807, kopergravure, afmeting 73 x 44 cm, Universiteitsbibliotheek Leiden COLLBN Port 14 N 148
- 4 Hauer (1956), hierin is een verslag van de ontploffing opgenomen zoals dat voorkomt in de kerkenraadsnotulen.
- 5 *Brief uyt Delft, verhalende de gruwelijke en verschrikkelijke Ruine van een groot gedeelte der zelve Stad, door het op-springen van het Kruid-huys aldaar, geschied op den 12. October 1654*, By Joannes Naeranus, te Rotterdam (1654), collectie Pamfletten Bibliotheca Thysiana, signatuur THYS PF 6417
- 6 Stadsarchief Delft, eerste afdeling (1246-1795). inv.nr 506: Lijst van personen van wie huizen bij de ontploffing van het kruitmagazijn zijn verwoest (1654). inv.nr.507: Register van personen die van de Staten van Holland en West-Friesland compensatie hebben ontvangen voor het herstel van hun huizen, verwoest bij de ontploffing van het kruitmagazijn (1654). inv.nr.508: Akten van taxatie van de schade ontstaan door de ontploffing van het kruitmagazijn, met extracten uit de resoluties van de Staten van Holland en West-Friesland (1654).
- 7 Stadsarchief Heusden, inv. nr. B.I.8, *Resolutieboek der Stadt Heusden, aenvanck nemende met den jaere XVI SesenSeventich, notulen vergadering van 26 juli 1680*. Stadsarchief Heusden inv. 0308 nr B.I.538, officiële brief aan de Edele Groot Achtbare Heren in Maastricht, gedateerd 6 augustus 1680, waarin een hoeveelheid van 60 à 70 duizend pond wordt vermeld.
- 8 Stadsarchief Heusden aanwinstenlijst 14e eeuw-1811, *Kohier van de aan huizen en gebouwen geleden schade door het springen van de burchtoren en het kasteel 1680*, inv. nr. 0308, nr 548.
- 9 J.H. Lappé, *Plan van Maestricht en Plaetse van Wijck*, 1761, gekleurde pentekening, 62 x 81 cm, Universiteitsbibliotheek Leiden, COLLBN Port 49 N 9.
- 10 *Maasgouw* (Tijdschrift voor Limburgse Geschiedenis en Oudheidkunde), 11 (1889), 174; A.J.A. Flament (1915), *Chroniek van Maastricht van 70 n C tot 1870*, p 132-133.
- 11 J.H. Lappé, *Plan van Maestricht en Plaetse van Wijck, 1761*, gekleurde pentekening, 62 x 81 cm, Universiteitsbibliotheek Leiden COLLBN Port 49 N 9).
- 12 Morreau (1979), p. 78.
- 13 Vereniging Flehite, jaarverslag 1913, brief van ooggetuige ontploffing Amersfoort.
- 14 Ponsen, & E. van der Vlist (2007).
- 15 Groenveld et al. (1997), p. 54
- 16 ibidem, p. 51.
- 17 C. Hagen, *Lugdunum Batavorum Anno 1670*, ('Grote Hagen'), kopergravure, 4 bladen ; 47 x 59 cm; ingekleurde exemplaren van resp. stadsuitbreiding, kwartieren der stedelijke huizittenmeesters en bonnen van de stad, Universiteitsbibliotheek Leiden COLLBN Port 14 N 44, 45, 46.
- 18 zie de Website 100 Thematische kaarten van de Universiteit van Utrecht: <http://kaarten.library.uu.nl/overkaart.php?lang=nl&ItemID=604>
- 19 Noord-Brabandsche Volks-almanak voor het jaar 1841, *De ramp van Bergen op Zoom (29 maart 1831)*, p. 102-113.
- 20 M.A. van Straaten, *Plattegrond van Bergen op Zoom*, (waarop in lichtbruin aangegeven het stadsdeel dat het meest door de ontploffing van het kruitmagazijn Stoelemat in 1831 geleden heeft), 1831, steendruk (Houtman te Utrecht), afmeting 15 x 25 cm, Universiteitsbibliotheek Leiden COLLBN Port 8 N 187; ook in Archief Het Markiezenhof, Bergen op Zoom, kaart KG 97.
- 21 Kroon (2002).
- 22 Kaart van het fabrieksterrein in Muiden. (Calque genomen door C.G. Polvliet van de Kadastrale Kaart, Gemeente Muiden, Sectie A, schaal 1: 2.500), 35 x 52 cm, in C.G. Polvliet: *Beschrijving van den ramp aan de buskruitfabriek De Krijgsman nabij Muiden op den 19den Januari 1883*, Seyffardt's Boekhandel, Amsterdam, 1883, Legermuseum, 00217489.

Literatuur

- Groenveld, S., R.C.J. van Maanen, W.E. Penning, P.J.M. de Baar, redactie D. de Vries. 1997. *Historische plattegronden van Nederlandse steden, deel 7*, Leiden. Canaletto, Alphen aan de Rijn.
- Hauer, H.A. 1956. *Breevoort can ick vergeten niet*. Aalten, De Graafschap.
- Kroon, G. 2002. *Kruitpad 16, De kruitfabriek in Muiden 1702-2002*. Historisch Archief Muiden.
- Morreau, J.L. 1979. *Bolwerk der Nederlandse vestingwerken, de vestingwerken van Maastricht sedert het begin van de 13^e eeuw*. MM, Assen.
- Ponsen, A. & E. van der Vlist (ed). 2007. *Het fataal evenement, De buskruitramp van 1807 in Leiden*. Ginkgo, Leiden.

Summary

Maps and gunpowder: Damage maps of black powder explosions in the Netherlands / Henk Reitsma

Within the Netherlands a considerable number of large black powder explosions have taken place in the past. Eight of these accidents occurred close to (or even within) a city, resulting in extensive damage to civil property. The earliest known printed damage map is one drawn in 1807 by cartographer P.van Campen depicting the damage in Leiden caused by the explosion, in the city centre, of a ship loaded with approx. 18.000 kg. of the powder. The explosion damage in Bergen op Zoom in 1831, too, has been depicted on a printed map. However, the very first of such maps – although not printed – is one drawn in 1762, by military cartographer J.H. Lappé, of the fortifications in Maastricht: these were damaged by the explosion of a magazine containing 17.000 kg. This map also depicts a small civil part of the city, where civilians were killed. A large explosion occurred also in 1883 when the black powder factory near the city of Muiden blew up almost completely. Although extensive damage was done in the city itself the government focused their attention mainly on the cause of the explosion and the damage inflicted to the factory. A report was written including a map of the factory premises which explained the sequence of the explosions and showed the destroyed buildings. This map can be considered as an early map of an industrial disaster. Besides these four, black powder explosions took place in Bredevoort (1646), Delft (1654), Heusden (1680) and Amersfoort (1787); but damage maps of these accidents do not exist – not even of the Delft disaster which was the largest black powder explosion ever in Dutch history.

In de bijlagen van mijn proefschrift over Gijsbert Franco Baron von Derfelden van Hinderstein is de correspondentie van deze kartograaf bijeengebracht voorzover die tot half augustus 2006 bekend was. In de maanden daarna werd via internet een brief te koop aangeboden die Von Derfelden op 14 november 1844 heeft gezonden aan C.A. Vincendon-Dumoulin (1811-1858), en die ik op de dag van mijn promotie ten geschenke kreeg.

In de brief reageert Von Derfelden op de publicatie van de kaart van Borneo die onder verantwoordelijkheid van Vincendon-Dumoulin werd gegraveerd (zie afb.1).

Na publicatie van zijn *Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië* bleef Von Derfelden zich betrokken voelen bij de ontwikkelingen in de kartografie van de Indische Archipel. Zo bleef hij na het verschijnen van zijn kaart actuele informatie verzamelen en bood hij het Ministerie van Koloniën in 1847 aan om aan de hand van het recent verworven materiaal zijn kaart te actualiseren; in 1848 correspondeerde hij met Melvill van Carnbee over diens kaarten van Sumatra, Borneo en Celebes. De brief aan Vincendon-Dumoulin is eveneens een blijk van die betrokkenheid.

Voyage au pôle sud et dans l'Océanie... en Vincendon-Dumoulin

In de jaren 1837-1840 vond onder commando van J.S.C. Dumont d'Urville een expeditie plaats naar Oceanië en Antarctica met de korvetten 'l'Astrolabe' en 'la Zélée'. Vincendon-Dumoulin behoorde als ingenieur-kartograaf tot de staf van

Dr. P.W.A. Broeders, oud-docent Nederlandse Taal- en Letterkunde havo-vwo te Utrecht; studeerde in zijn vut-periode te Utrecht, Wageningen en Amsterdam vrij doctoraal landschaps- en tuinhistorie; promoveerde in 2006 te Utrecht op een proefschrift over het leven en werk van Gijsbert Franco Baron von Derfelden van Hinderstein.

Negentiende-eeuwse kaartkritiek Von Derfeldens brief aan Vincendon-Dumoulin

de Astrolabe. Van deze expeditie werd in de jaren 1841-1854 het verslag gepubliceerd in 23 tekstdelen en vijf atlassen.¹

In dit werk zijn gelet op de doelgroepen twee hoofddelen te onderscheiden.

Het ene, kennelijk gericht op een breder publiek, bestaat uit tien delen tekst met de titel *Histoire du Voyage* en twee delen *Atlas pittoresque*. De *Histoire...* bevat een uitvoerige reisbeschrijving; en in de *Atlas...* is door middel van 192 prenten en negen kaarten de tocht in beeld gebracht.²

Het andere hoofddeel, bedoeld voor 'hommes du métier', bestaat uit de overige delen tekst en vier atlassen waarin specialistische informatie is verzameld over de hydrografie, fysica, geologie, botanie, zoölogie en antropologie van de bezochte gebieden.³

Vincendon-Dumoulin was verantwoordelijk voor de delen over de hydrografie en medeverantwoordelijk voor de delen die betrekking hebben op het fysisch onderzoek. Bovendien werd onder zijn leiding het kaartmateriaal vervaardigd en werd hij na de dood van Dumont d'Urville [in 1842] belast met de redactie van de resterende delen van de *Histoire du Voyage* zoals vermeld in het 'Avis de l'éditeur' in deel 4 (1844) van de *Histoire...* Hierbij hield hij zich volgens eigen zeggen zo getrouw mogelijk aan de aantekeningen die Dumont d'Urville tijdens de reis had gemaakt.

De Borneokaart van Van den Dungen Gronovius

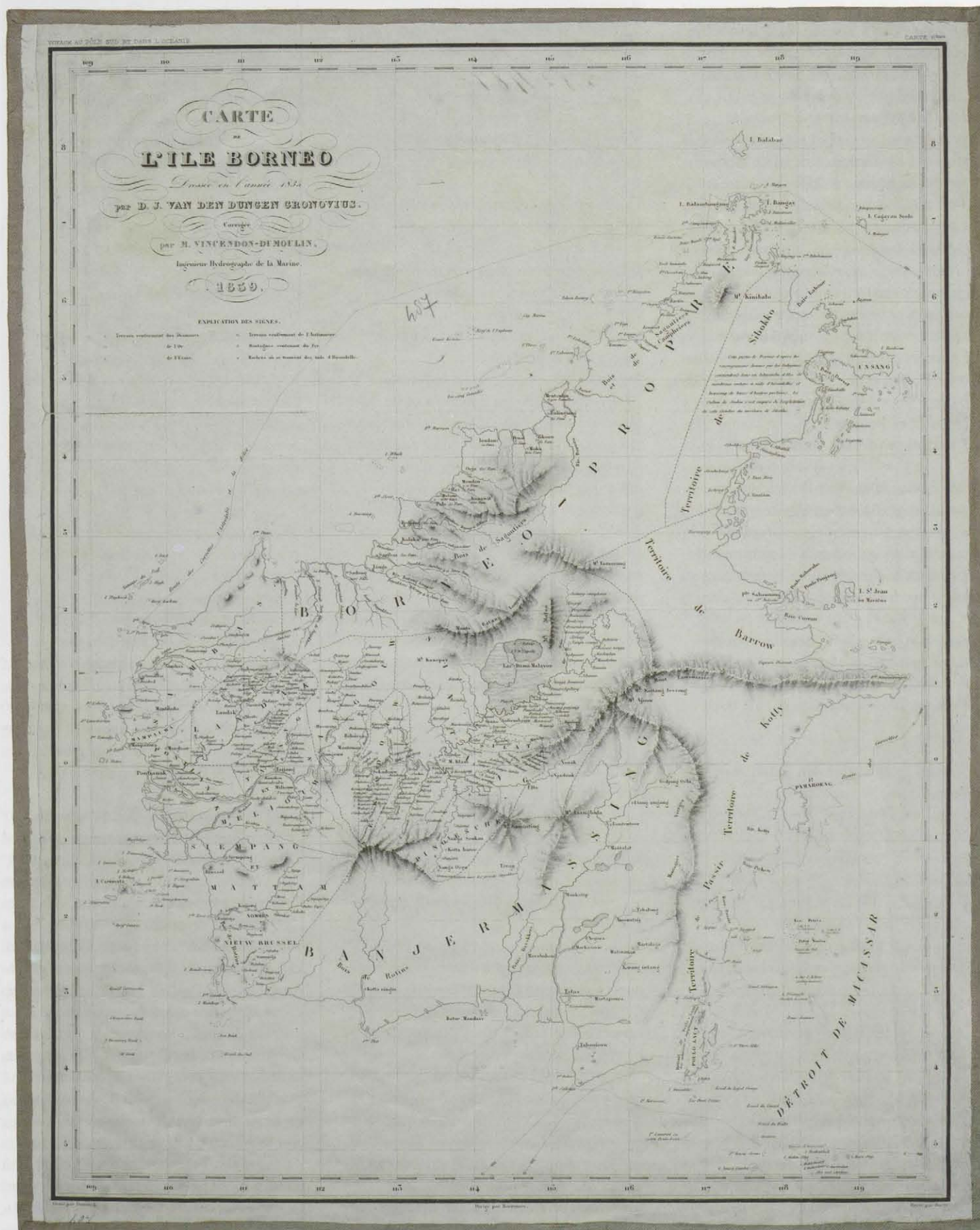
De brief van Von Derfelden aan Vincendon-Dumoulin heeft betrekking

op 'Carte 6me', de kaart van Borneo in de *Atlas pittoresque* (zie afb.1).

Van de *Atlas...* is - voorzover kon worden nagegaan - in de Nederlandse bibliotheken geen exemplaar aanwezig, en op internet kan men slechts een gedigitaliseerde versie aantreffen van 'le tome premier', terwijl bedoelde kaart zich in het tweede deel bevindt.⁴ Wel behoort een exemplaar van deze kaart tot de verzameling *Kaarten en Tekeningen van het Ministerie van Koloniën* in het Nationaal Archief te Den Haag.⁵

Vincendon-Dumoulin gebruikte als bron voor deze kaart van Borneo een manuscriptkaart waarvan D.J. van den Dungen Gronovius de auteur was. Hoe hij in het bezit van dit manuscript kwam, kan men lezen in tome 7 van de *Histoire du Voyage*.

Op een van de dagen dat de Astrolabe en de Zélée in juni 1840 voor anker lagen op de rede van Koepang [Timor], werden de états majors van beide schepen uitgenodigd voor een diner ten huize van resident Van den Dungen Gronovius. Dumont d'Urville tekende deze man in de *Histoire du voyage* als volgt: "M. Gronovius avait été pendant fort longtemps résident de l'établissement hollandais Pontianak dans l'île Bornéo. Il paraissait connaître parfaitement cette contrée, où il avait résidé plusieurs années. C'était un homme de quarante-cinq à cinquante ans, s'exprimant bien en français, et se plaignant hautement de son gouvernement qui, pour des motifs que je ne connais pas bien, l'avait brutalement rappelé de sa résidence pour le placer dans le comptoir peu importante de Timor [...]. M. Gronovius nous raconta une infinité

1. Carte de L'ILE BORNEO getekend in 1835 door D.J. van den Dungen Gronovius en herzien door M. Vincendon-Dumoulin in 1839. Nationaal Archief Den Haag.

de détails et d'anecdotes recueillis pendant son séjour à Bornéo, dans lesquelles il usait sans doute largement de la liberté qu'il avait de ne pouvoir être contredit.⁷⁶ In een voetnoot op dezelfde pagina vermeldde Vincendon-Dumoulin de herkomst van zijn bronkaart: "M. Gronovius [...] me montra une carte très-détaillée de Bornéo [...]. La carte me fut [...] confié par son auteur pour la publier dans l'histoire du voyage [...]; elle porte les indications des lieux où se trouvent les mines d'or, d'argent, de fer, etc."⁷⁷ En in tome 7 gaf hij aan in welk deel de (door hem bewerkte) kaart te vinden is: "La carte dont il est ici question a aussi été gravée, et fait partie de l'album pittoresque [...]"⁸

De kritiek van Von Derfelden

Geïnteresseerd als Von Derfelden was in de kartografische activiteiten van de Franse ontdekkingsreizigers heeft hij waarschijnlijk spoedig na verschijnen de publicaties aangeschaft die betrekking hadden op deze reis naar Antarctica en Oceanië.⁹ Maar hij zal verbaasd en geïrriteerd zijn geweest bij het zien van de - zij het verbeterde - kaart van Gronovius. Wie de omstandigheden kent, kan zich dat voorstellen. Wat was namelijk het geval?

In januari 1844 verscheen in het *Bulletin de la Société de Géographie* een recensie van zijn 'Algemeene Kaart...' door P. Daussy.¹⁰ Dit artikel had het karakter van een samenvatting van de *Mémoire analytique...*,¹¹ de verantwoording die Von Derfelden gaf van zijn kaart, maar in het slotgedeelte plaatste Daussy een kritische opmerking: voor de kaart was geen gebruik gemaakt van de meest recente geo-informatie, en in dat verband noemde hij een aantal kaarten met de laatste opnemingen in de Indische archipel door Vincendon-Dumoulin.¹² Omdat deze kaarten nog niet waren gepubliceerd, was het een loze opmerking, waaraan Von Derfelden zich - terecht - stoorde. In juni daaropvolgend liet hij dat blijken in een brief aan de redactie, wat hij nogmaals deed op 10 november van dat jaar,¹³ toen in het septembernummer van het tijdschrift op geen enkele wijze aandacht was besteed aan zijn juni-reactie.

De brief van 14 november 1844 aan Vincendon-Dumoulin sluit qua tijdstip van ontstaan bij het zojuist beschrevene aan.

Het is niet bekend of Von Derfelden 'Carte 6me' pas voor het eerst onder ogen heeft gehad na de recensie van Daussy maar deze kaart bood hem in november 1844 een mooie gelegenheid om zijn irritatie over het onterechte verwijt op hoffelijke wijze in een wetenschappelijke verpakking te verwoorden.

Von Derfelden wist waarover hij sprak: hij had - zo schreef hij in de brief - in de voorbereidende fase van zijn *Algemeene Kaart...* een exemplaar van de kaart van Borneo door Van den Dungen Gronovius¹⁴ in bruikleen gehad, maar van de geo-informatie die daarop voorkwam, geen gebruik gemaakt.¹⁵ Zijn oordeel over die kaart had hij in 1841 onder woorden gebracht in de *Mémoire analytique...* Daar schreef hij: "La grande île de Bornéo étant encore peu connue des géographes, il ne sera pas superflu de faire encore mention d'une carte générale en 1 feuille Mss., dressée par MM. Hartman et Gronovius, essai fort louable pour le temps où elle a été dressée, mais qui ne peut être mis en parallèle avec les observations minutieuses et exactes de M. Henrici, la longitude de toutes les terres y étant d'ailleurs généralement portée trop à l'est. Il était nécessaire de mentionner ceci, attendu que plusieurs géographes ont fait usage de cette carte,¹⁶ et que moi-même je le regardais à peu-près comme officielle avant les nouveaux relevés de M. Henrici, surtout pour les parties non reconnues par Muller."¹⁷

In de brief komt een aantal opmerkingen voor over Gronovius' kaart die onverkort voor de kaart van Vincendon-Dumoulin gelden:

- 'tout le detail de l'intérieur est erroné';
- het geheel is een graad teveel naar het oosten getekend (in de *Mémoire analytique...* werd het minder nauwkeurig aangegeven: 'trop à l'est'. Zie het citaat hierboven);
- het grote meer 'Soembah' werd 'Malaya' genoemd, en werd getekend op 1°30' N.B. terwijl het volgens Von Derfelden op 0°40' N.B. lag;
- de loop van de rivier Banjermassin werd verkeerd ingetekend; voor deze uitspraak baseerde Von Derfelden zich op de manuscriptkaart van resident Halewijn;¹⁸
- de kust van Tanjong Datoe (kaap Datoe) op ca. 2° N.B. en van de baai van die naam die hydrografisch werd verkend door Muller (1823), vertoonde een geheel ander verloop dan op de kaart

waarvan Vincendon-Dumoulin zich had bediend;¹⁹

- in het koninkrijk Matan (in het zuidwesten van het eiland) trof Von Derfelden op de kaart van Vincendon-Dumoulin de naam 'Nieuw Brussel' aan waarvan hij niet wist uit welke bron die vreemde benaming afkomstig was. [Er is tevens een plaats 'Brussel' ingetekend op ca. 1°20'Z.B.; 110°25'O.L. Deze plaatsnaam komt ook voor in Tome 7 [1844, 112-140], waar de producten van Borneo worden beschreven. Op pagina 120 wordt over ijzerhout vermeld dat het overvloedig voorkomt tussen Sambas en Brussel. De informatie hierover ontleende Dumont d'Urville aan een Nederlands manuscript dat Van den Dungen Gronovius hem ter beschikking had gesteld. Of Van den Dungen Gronovius de namen 'Brussel' en 'Nieuw Brussel' aan een bron heeft ontleend, en zo ja, aan welke, is niet bekend.]

Over Vincendon-Dumoulin verbeterde kaart oordeelde Von Derfeldens daarom "que la dite carte hors les Nouvelles observations hydrographiques de l'expédition, qui y sont marquées²⁰ depare la belle publication du voyage en question". Deze uitspraak werd overigens hoffelijk ingeleid met: "J'espere que dans l'interet de la Science Vous voudrez bien ne pas prendre en mauvaise part, ce que je me vois obligé de Vous mander a Cause que je dois dire a regret..."

Von Derfelden had nog veel meer over de kaart kunnen opmerken, maar hij wilde zich beperken tot een advies aan Vincendon-Dumoulin om voor een nauwkeuriger kaartbeeld van Borneo in het algemeen en de noordwestkust van dat eiland in het bijzonder, gebruik te maken van de bladen 2 en 7 van zijn *Algemeene Kaart...* (zie afb. 2 en 3).²¹ Voor de kaart en de *Mémoire analytique...* verwees hij naar de bibliotheek van de Société de Géographie te Parijs, omdat hij niet meer over presentexemplaren beschikte. Vervolgens ging hij in op de herkomst en de aard van het bronmateriaal voor zijn kaart, en op de manier waarop hij dat voor zijn kaart had gebruikt: "je n'ai d'autre merite de mon travail que d'avoir Consciencieusement employé des matériaux inédits et authentiques des Collections des Ministeres de Marine Colonies et de la Guerre qui ont été mis a ma disposition avec ce que l'ancien gouverneur general Baron Van de Capellen m'a communiqué &c &c".²²

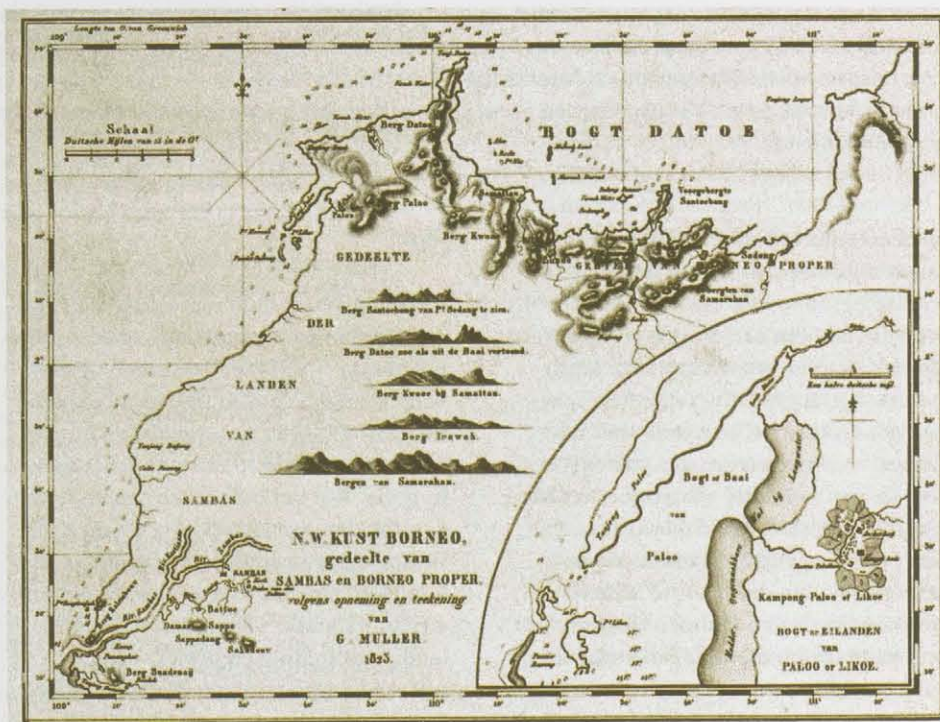
2. Blad 2 en gedeelte van blad 3 van de 'Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië' (1842) door G.F. Baron von Derfelden van Hinderstein. Kaartenverzameling Universiteitsbibliotheek Utrecht.

Tegen het einde van de brief gaf Von Derfelden de reden aan van zijn schrijven: "Je conçois que pour la presente Carte du texte²³ il n'y a rien de plus à faire, mais une autre Carte de bornéo dressée d'après ce que j'ai pris la liberté d'avancer, et enrichie aussi des nouvelles observations hydrographiques, serait à désirer dans l'atlas hydrographique in folio du dit voyage Sous le Command^t de l'amiral dumont d'urville, lorsqu'il se publiera".²⁴

Er was door Vincendon-Dumoulin gezondigd tegen het professionele uitgangspunt om steeds het meest exacte materiaal te gebruiken. Wat Von Derfelden onterecht werd verweten, kon hij hier terecht terugkaatsen: voor de *Algemeene Kaart...* had hijzelf geen gebruik kunnen maken van exacter materiaal dat verzameld was tijdens de Antarctica-Oceanië-expeditie omdat het nog niet gepubliceerd was; nu was in de *Atlas pittoresque* bij het verslag van die reis geen gebruik gemaakt van exacter

Verweer van Vincendon-Dumoulin

In tome 10 van de *Histoire...* nam Vincendon-Dumoulin een voetnoot op waarin hij toelichtte waarom hij ondanks de kritiek van verschillende zijden nog steeds achter zijn besluit van destijds stond om de kaart van Van den Dungen Gronovius – enigszins gecorrigeerd – in de *Atlas pittoresque* op te nemen: "Depuis son impression, plusieurs personnes dont les noms jouissent la juste titre d'un très-grand respect dans les sciences,²⁵ m'ont écrit que cette carte n'était point à la hauteur des connaissances actuelles; je crois donc devoir déclarer ici que, sauf quelques légères corrections, dans le tracé de la côte, faciles à reconnaître,²⁶ cette carte a été gravée telle quelle m'a été donnée par M. Gronovius, elle n'a été publiée par moi qu'à titre de renseignements,²⁷ et uniquement pour sauver de l'oubli un document qui peut, je crois, malgré des travaux plus récents et plus exacts, être utile aux personnes qui s'occupent de géographie de cette vaste contrée, encore imparfaitement explorée."²⁸

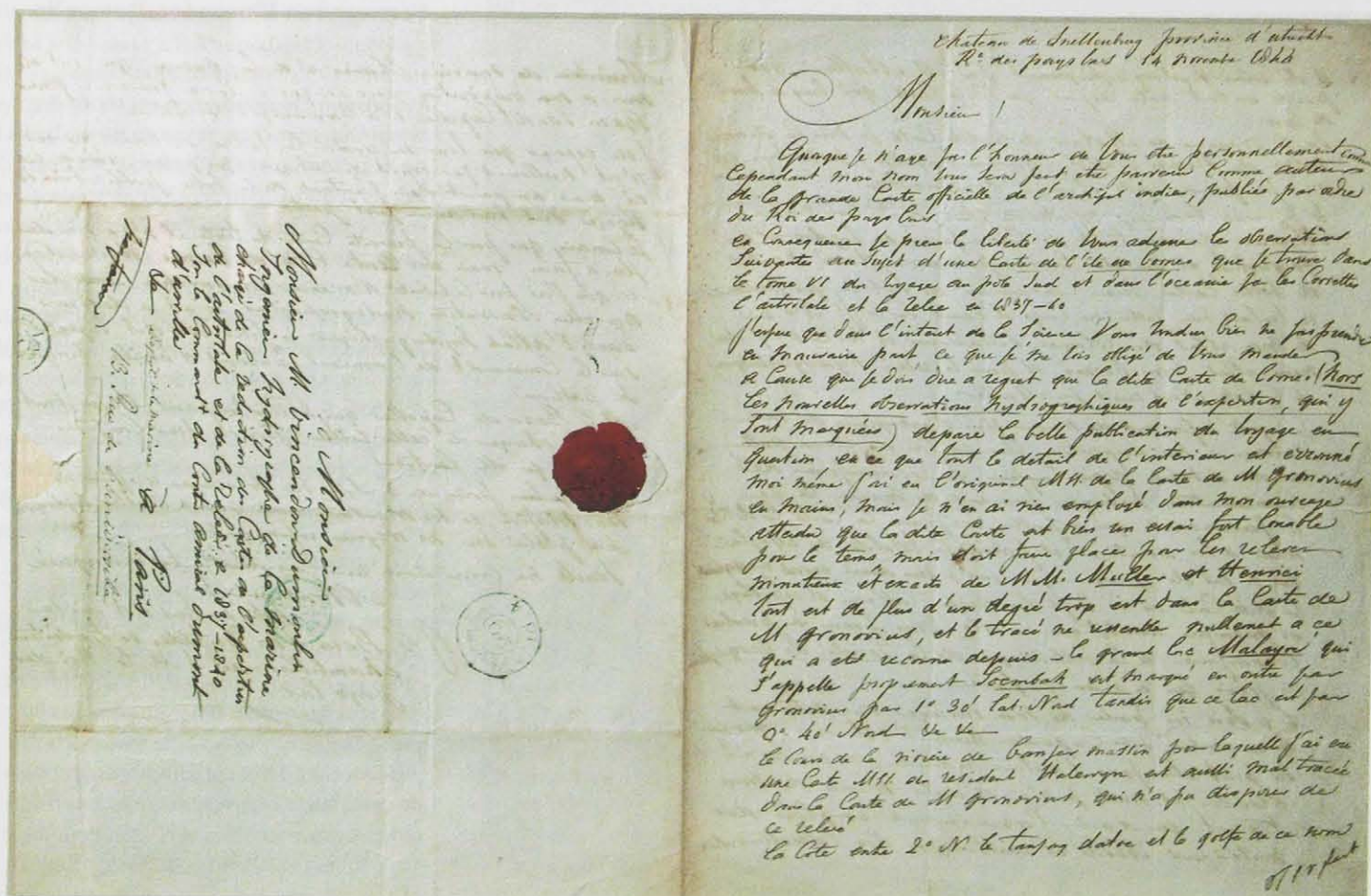

3. Bijkaart van de N.W.Kust van Borneo met inzetkaart van Bogt en eilanden van Paloe of Likoe op blad 7 van de 'Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië' (1842) door G.F. Baron von Derfelden van Hinderstein. Kaartenverzameling Universiteitsbibliotheek Utrecht.

materiaal dat wel beschikbaar was, en dreigde nauwkeuriger geo-informatie niet gebruikt te worden in een nog te publiceren atlas.

Na de kritiek op zijn handelwijze moest Vincendon-Dumoulin wel een toelichting geven.

De kaart was gepubliceerd, daaraan viel

4. Foto van omslag en eerste pagina van de brief van Von Derfelden. [Op het omslag:] "Monsieur, Monsieur M. Vincendon-Dumoulin Ingenieur hydrographe de la Marine chargé de la redaction des Cartes de l'expédition de l'astrolabe et de la Zélee en 1837-1840 Sous le Commandt du Contre amiral dumont d'urville &c a Paris [in ander handschrift toegevoegd:] Dépôt de la Marine 13 Rue de l'Université - [in hoek links onder:] par faveur - [boven het adres in de rode lak een afdruck van het familiestempel van Von Derfelden met op het schild de drie vissen, erboven het helmets, en (alleen te duiden wanneer men het weet) links de leeuw en rechts de wildeman].

niets meer te veranderen. Maar er is een aanzienlijk verschil tussen wat hij achteraf te berde bracht en wat men redelijkerwijs van hem had mogen verwachten. Op basis van wetenschappelijke argumenten had hij moeten erkennen een fout gemaakt te hebben door niet na te gaan of recenter en exacter - dat wil zeggen: in een 'mémoire analytique' verantwoord - materiaal beschikbaar was. Een kaart van dergelijke kwaliteit zou reden geweest zijn om daarvoor te kiezen boven de kaart van Van den Dungen. Dan had hij zich niet hoeven vrij pleiten door te melden dat het ging om *renseignements* (niet verantwoord materiaal aangereikt door derden); evenmin had hij hoeven komen aandragen met een term als 'aan de vergetelheid ontrukken'. Met een nauwkeuriger kaartbeeld zou het 'nut voor mensen die zich met de geografie van dit eiland bezighouden' groter geweest zijn. Wetenschappelijk had Von Derfelden met zijn opmerking het gelijk aan zijn kant.

Slot

Naar een verbeterde topografische kaart van Borneo zoekt men in de *Atlas hydrographique* (1847), de verzameling kustverkenningen gedaan tijdens de expeditie van 1837-1840, tevergeefs, en terecht, want een dergelijke kaart hoort er niet in thuis. Wel bevinden zich daarin twee kaartbladen met betrekking tot de kustverkenningen van Borneo: Pl. 30 en 32.²⁹ Von Derfelden en Vincendon-Dumoulin werkten immers vanuit een verschillende taakstelling en optiek: een compilerende topograaf ten dienste van het Indische bestuur en de moederlandse koloniale belangen tegenover een hydrograaf die opnemingen in kaart bracht ten dienste van de wetenschap in het algemeen en Frankrijks politieke en economische positie, internationaal gezien, in het bijzonder.

Noten

- 1 Dumont d'Urville, Vincendon, e.a. 1841-1854.
- 2 De delen van de *Histoire du Voyage* werden gepubliceerd in de jaren 1841-1846, terwijl de *Atlas...* in 1841 in tien afleveringen verscheen. Aanvankelijk was het de bedoeling om de tien delen *Histoire...* in vijf banden uit te geven, maar vanaf deel 4 verschenen deze delen in afzonderlijke banden ['grande edition']. Door die tussentijdse nummerwijziging is verwarring ontstaan. De kaart van Borneo bevindt zich niet in 'tome 6', zoals Von Derfelden beweert, maar in de *Atlas pittoresque*.
- 3 Twee delen hydrografie (1843-1851) met atlas (1847); een deel fysica waarin meteorologie (1842); twee delen geologie waarin mineralogie en fysische geografie (1848-1854) met atlas (1847); drie delen botanie (1845-1853) met atlas (1852); en vijf delen zoölogie (1846-1854) met een atlas anthropologie in twee delen (1842-1847).
- 4 Bron: internet: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97688d> [het laatst door mij

De tekst van de brief luidt:

*Chateau de Snellenburg province d'Utrecht
R^e des pays bas 14 novembre 1844*

Monsieur!

Quoique je n'aye pas l'honneur de Vous etre personnellement connu / Cependant mon nom vous sera peut etre parvenu Comme auteur / de la grande Carte officielle de l'archipel indien, publiée par ordre / du Roi des pays bas / en Consequence je prens la liberté de Vous adresser les observations / Suivantes au Sujet d'une Carte de l'île de borneo que je trouve dans / le tome VI du voyage au pole Sud et dans l'océanie par les Corvettes l'astrolabe et la Zelee en 1837-40 / J'espere que dans l'interet de la Science Vous voudrez bien ne pas prendre / en mauvaise part, ce que je me vois obligé de Vous mander / a Cause que je dois dire a regret que la dite Carte de borneo (hors / les Nouvelles observations hydrographiques de l'expédition, qui y / sont marquées) depare la belle publication du voyage en / question en ce que tout le detail de l'interieur est erroné / moi même j'ai eu l'original MSS. de la Carte de M Gronovius / en mains, mais je n'en ai rien employé dans mon ouvrage / attendu que la dite Carte est bien un essai fort louable / pour le tems, mais doit faire place pour les relevez / minutieux et exacts de MM. Muller et Henrici / tout est de plus d'un degré trop est dans la Carte de / M Gronovius, et le tracé ne ressemble nullement a ce / qui a ete reconnu depuis - le grand lac Malaya qui / S'appelle proprement Soembab est marqué en outre par / Gronovius par 1° 30' lat: Nord tandis que ce lac est par / 0° 40' Nord &c &c / le Cours de la riviere de banjer massin pour laquelle j'ai eu / une Carte MSS. du resident Halewijn est aussi mal tracée / dans la Carte de M Gronovius, qui n'a pu disposer de / ce relevé / la Cote entre 2° N. le tanjong datoe et le golfe de ce nom / T s v plaît / a été relevé hydrographiquement par M Muller et / presente un tout autre aspect que la Carte qui Vous a Servi / de base / dans le royaume de Matan de la dite Carte je vois la denomi / nation de Nieuw Brussel (nouveau bruxelles) je ne sais ou / on a pu prendre cette etrange denomination / Je pourrais beaucoup ajouter de plus, mais Vous meme / Monsieur qui avez tant de Connaissances en hydro et en geographie, et qui etes Connu par avoir dressé nombre / de belles Cartes, Serez Convaincu de tout ce que j'avance / en voulant jeter un Coup d'oeil Sur la 1re N° 2 / de mon atlas des Colonies hollandaises et Sur la N° 7 du / meme atlas pour borneo, et pour le relevé hydrographique de la Cote Nord ouest par Muller / je regrette infiniment de n'avoir plus d'exemplaire de mon / ouvrage a ma disposition, Ceux que j'ai eu Comme auteur / ont été distribués depuis longtems en reconnaissance de / Communications hydrogr: journaux de marine &c &c / le Gouvernement qui a publié [pour] Ses fraix la Carte, la debite / aussi a Son avantage et possede la totalité des exemplaires / qui en ont été gravez, sans quoi je vous aurais envoyé un exemplaire / la dite Carte est en 8^{fe} Gr. Aigle, tableau d'assemblage / et memoire analytique in 4to Vous pouvez en prendre / Connaissance a la bibliothéque de la Société de Géographie / de paris qui en a un exemplaire / Si je dois ici parler de mon ouvrage au detriment / d'un autre, Vous comprendrez aisement, Monsieur, que ce / ne peut etre par Vanterie ridicule, ce qui Serait / absurde, et aussi je n'ai d'autre merite de mon / travail que d'avoir Consciencieusement employé des / matériaux inédits et authentiques des Collections des / Ministeres de Marine Colonies et de la Guerre qui ont été / mis a ma disposition avec ce que l'ancien gouverneur general / Baron Van de Capellen m'a communiqué &c &c /

J'ose esperer que Vous me rendrez la justice de croire que ce / n'est nullement par esprit de critique que je vous adresse celle / ci, mais uniquement dans l'interet de la belle publication du / voyage dont Vous avez fait partie / Je conçois que pour la presente Carte du texte [lees: du reste] il n'y a rien de / plus a faire, mais une autre Carte de bornéo dressée d'après / ce que j'ai pris la liberté d'avancer, et enrichie aussi des / nouvelles observations hydrographiques, serait a desirer / dans l'atlas hydrographique in folio du dit voyage / Sous le Command^t de l'amiral dumont d'urville, lorsqu'il / Se publiera / M le baron de Capellen qui se rend a paris, et qui veut / bien Se charger de cette lettre pour[r]a Vous Confirmer / tout ce qu'elle Contient / Oserai je vous prier de vouloir bien m'accuser reception de / ma missive, en me mandant aussi quand l'atlas hydrographique / sera publié vous m'obligerez infiniment / Veuillez me croire avec un[e] Consideration tres distinguée /

Monsieur! /

*Votre tres humb et ob Serviteur /
G F Baron Von Derfelden de Hinderstein /
chambellan de S.M. le Roi des / pays bas*

geraadpleegd 8 oktober 2008].

- 5 4.MIKO. Inventaris van het archief van het Ministerie van Koloniën: Kaarten en Tekeningen, (1702) 1814-1963. Nationaal Archief te Den Haag.
- 6 *Histoire du Voyage* tome 10 [1846], 9. Bron: internet: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k976872> [het laatst door mij geraadpleegd 8 oktober 2008].
In deze persoonsbeschrijving klinkt wel enige twijfel door met betrekking tot het waarheidsgehalte van de informatie die door Van den Dungen Gronovius werd verstrekt. Zie in dit verband ook tome 10 [1846], 36 'Note 2, pag.18' waar Tardy de Montravail over Van den Dungen schrijft: "Je crois [...] qu'il a le talent d'armer la vérité d'amplifications et de détails qui lui donnent une teinte de merveilleux qui charme et amuse son auditoire." Zie voor de sterke verhalen en andere informatie uit zijn mond: *Histoire du Voyage* tome 10 [1846], 10-12 en tome 7 [1844], 112-113.
- 7 *Histoire du Voyage* tome 10 [1846], 9, voetnoot van Vincendon-Dumoulin. – De reden waarom de correcties die Vincendon-Dumoulin op de kaart heeft aangebracht zijn geantedateerd, zal gezocht moeten worden in de datering van de Borneokaarten in de *Atlas hydrographique*. Zie noot 29 bij dit artikel.
- 8 *Histoire du Voyage* tome 7 [1844], 112, voetnoot van Vincendon-Dumoulin.
- 9 *Catalogue de la Collection Géographique, Historique et Cartographique, provenant de la Bibliothèque de feu monsieur Baron Von Derfelden de Hinderstein* [...] [1858]: nr. 293: Expédition au Pole Australe et dans l'Océanie, par Dumont d'Urville in 8o. Par.1839. [Een tussentijds verslag van de reis] - nr. 298: Voyage au pôle Sud et dans l'Océanie, sur les corvettes l'Astrolabe, et la Zélée (1837-1840) par Dumont d'Urville, 10 tom. in 8o av. atlas. Paris, 1841. [Dit jaartal kan slechts betrekking hebben op de eerste paar delen van de *Histoire...* en op de afleveringen van de *Atlas Pittoresque*] - nr. 299: Le même ouvrage par Vincendon-Dumoulin (partie hydrographique) tom.1 in 8o. Paris, 1843.
- 10 *Bulletin de la Société de Géographie* 3e serie 1844, 26-43. [Gedigitaliseerd op internet: <http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=30000000376420&M=tdm> [het laatst door mij geraadpleegd 8 oktober 2008] – Zie ook: Broeders 2007, 188-189.
- 11 Von Derfelden van Hinderstein 1841.
- 12 Later gepubliceerd in de *Atlas hydrographique*. Bron: internet: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97689r> [het laatst door mij geraadpleegd 8 oktober 2008].
- 13 Broeders 2007, Bijlagen 1.2. brief 17 [op CD-rom].

- 14 Gelet op de tijdstippen waarop de kaart aan Von Derfelden en Vincendon-Dumoulin ter hand werd gesteld, moet het gaan om een origineel en een kopie of om twee kopieën.
- 15 In de verzameling 'preparatoir werk' voor de 'Algemeene Kaart' is geen kopie aanwezig van deze kaart. Wel heeft Von Derfelden twee kaarten van de binnenlanden van Borneo gekopieerd die getekend waren door Van den Dungen Gronovius en die resp. gekopieerd waren door V. Boumeester en Vioget. Zie daarvoor Broeders 2007, Cartobibl. 50.01.13 en 50.01.14. [De desbetreffende kaarten zijn ook te vinden op de CD-rom] – De bronkaarten zijn te vinden in het Nationaal Archief [Den Haag] 4.MIKO p.204 nrs.155 en 156.
- 16 Het is niet bekend op welke Cartografen Von Derfelden hier doelt.
- 17 Von Derfelden van Hinderstein 1841, 11 – Zie voor de manuscriptkaarten van Borneo door Muller en Henrici, gekopieerd door Von Derfelden: Broeders 2007, Kartobibliografie 32.01.04 t/m 32.01.23. [Deze kaarten zijn ook te vinden op de CD-rom]. – In 1845 liet Van den Dungen Gronovius het ministerie van Koloniën weten dat zijn kaart ten onrechte door Von Derfelden aan Muller en Henrici was toegeschreven. Zie hiervoor Broeders 2007, 189 en 289. – Zolang Gronovius' kaart van Borneo niet teruggevonden wordt, is de bewering over het auteurschap niet te verifiëren/falsifiëren.
- 18 Broeders. 2007, Kartobibl. 32.02.01. De oorsprong van de rivier en de bovenloop bevinden zich bij Vincendon-Dumoulin te ver naar het oosten.
- 19 Zie de bijkaart op blad VII van de 'Algemeene Kaart' of Broeders, 2007 Kartobibl. 40.13 Blad VII. [ook op CD-rom].
- 20 Onderstreping door Von Derfelden. – Zonder te kunnen vergelijken met de kaart van Gronovius zijn alleen de reiskoersen van de Astrolabe en de Zélée als nieuwe elementen aan te wijzen.
- 21 Von Derfelden vergist zich in het papierformaat: 'Grand aigle' meet 750x1070 mm, terwijl het formaat van de kaartbladen de 630x850 mm niet te boven gaat.
- 22 Zie voor de vriendschappelijke relatie tussen Von Derfelden en oud-gouverneur-generaal Van der Capellen: Broeders 2007, 24-25 en 158-159. Het was ook Van der Capellen die zo vriendelijk was de brief in zijn bagage mee naar Parijs te nemen en hem daar zelf aan Vincendon-Dumoulin te overhandigen.
- 23 Vermoedelijk is er een fout gemaakt bij het overschrijven van het klad in het net en dient men te lezen: 'du reste'.
- 24 Met betrekking tot de nog door Vincendon-Dumoulin uit te geven atlas stond Von Derfelden kennelijk niet een werk voor ogen

dat alleen de hydrografische verkenningen van bedoelde expeditie zou bevatten. Uit de brief is af te leiden dat Von Derfelden dacht aan een verbeterd kaartbeeld van het geheel der tijdens de expeditie bezochte gebieden; dit werd mogelijk medeingegeven door de opsomming die Daussey in zijn artikel *Bulletin de la Société de Géographie* 3e serie 1844, 42-43 gaf. Zie daarvoor: Broeders 2007, 189 noot 7.

- 25 Of Vincendon-Dumoulin ook in een persoonlijke brief aan Von Derfelden gereageerd heeft, kon niet worden vastgesteld.
- 26 Zonder de mogelijkheid om de kaart te vergelijken met het origineel kan men niet vaststellen welke kustcorrecties zijn aangebracht.
- 27 Cursivering door Vincendon-Dumoulin.
- 28 *Voyage au Pôle Sud ... Histoire du Voyage* tome 7, 112 voetnoot van Vincendon-Dumoulin. – In juni 1838 werd in *Bulletin de la Société de Géographie* (2e Série, 1838: 342-362) een artikel gepubliceerd over Borneo en enige eilanden voor de kust van dit eiland; dit artikel was al in 1830 door oud-gouverneur-generaal Van der Capellen aan de Société de Géographie gezonden. In de inleiding daarop kondigde de redactie de publicatie aan van de mémoires en kaarten van George Muller door diens broer. Von Derfelden kon via de collectie van de oud-gouverneur-generaal reeds in 1827/8, dus ruim tien jaar eerder dan de Fransen, beschikken over de desbetreffende geo-informatie.
- 29 *Atlas hydrographique*. Pl. 30: Carte l d'une portion de la côte nord l de Bornéo l et l des îles Balambangan et Banguay l Levée et dressée / par Mr. Vincendon Dumoulin [...] Juillet 1839. – [Bijkaart linksboven:] Routes l des Corvettes l l'Astrolabe et la Zélée l près des îles Kagavan-Solo l dressées / par Mr. Vincendon Dumoulin [...] Juillet 1839. – [Bijkaart rechtsboven:] Carte l d'une partie de la côte occidentale l de Bornéo l Levée et dressée / par Mr. Vincendon Dumoulin [...] Juillet 1839. Pl. 32: Carte l de la partie sud-est l de la côte de l'île Bornéo l Levée et Dressée / par Mr. Vincendon Dumoulin [...] Mai et Septembre 1839. Bron: internet: <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k97689r> [het laatst door mij geraadpleegd 8 oktober 2008]. Daarin 44 non paginé voor Pl.30 en 48 non paginé voor Pl. 32. Naar de op deze kaarten afgebeelde gedeelten van Borneo wordt verwezen in het tekstdeel *Hydrographie II*: naar Pl. 30 in Chapitre XXIII en naar Pl. 32 in Chapitre XXV. *Hydrographie II* is te raadplegen via internet: <http://catalogue.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k977055> [het laatst door mij geraadpleegd 8 oktober 2008]. OPM: Wegens o.a. de slechte leesbaarheid van het op het internet getoonde kaartmateriaal was het niet mogelijk de kaarten volledig te beschrijven.

Literatuur

- Broeders, P.W.A. 2007. *Gijsbert Franco Baron Von Derfelden van Hinderstein (1783-1857); leven en werk van 'eene ware specialiteit' in kaart gebracht* [met CD-rom]. 't Goy [Houten]: Hes en de Graaf. Utrechtse Historisch-Cartografische Studies onder redactie van P. van der Krogt en P. van Gestel-van het Schip, [Dissertatie Utrecht, 2006].
- Dumont d'Urville, J.S.C. Vincendon-Dumoulin C.A. e.a. 1841-54. *Voyage au Pôle Sud et dans l'Océanie sur les corvettes l'Astrolabe et la Zélée exécuté par ordre du Roi pendant les années 1837-1838-1839-1840 sous le commandement de M. Dumont-d'Urville capitaine de vaisseau, publié sous les auspices du Département de la Marine et sous la direction supérieure de M. Jacquinot, capitaine de vaisseau, commandant de la Zélée*. 23 vol. et 5 atlas. Paris: Gide.
- Derfelden van Hinderstein, G.F. von. 1841. *Mémoire analytique, pour servir d'explication à la carte générale des possessions néerlandaises dans le grand archipel indien par le baron -: publié par les soins de G.A. Tindal*. La Haye; Amsterdam: Gebr. van Cleef.

Summary

Nineteenth-century map criticism Von Derfeldens letter to Vincendon-Dumoulin

C.A. Vincendon-Dumoulin (1811-1858), hydrographer of the French Dépôt de la Marine and member of the crew of the 'Astrolabe' and the 'Zélée' during the expedition to the South Pole and Oceania (1837-1840), contributed a chart of Borneo to the *Atlas Pittoresque* volume of the *Histoire du Voyage*. He got the chart's manuscript from Van den Dungen Gronovius, an ex-resident of Pontianak. Because the information on this person's chart was out of date Von Derfelden van Hinderstein, the author of the 'Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië' (1842), criticized Vincendon-Dumoulin in a letter to him, referring him instead to sheets 2 and 7 of his own 1842 chart.

Deze rubriek beschrijft kaartenverzamelingen in Nederland resp. kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of
Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl).

We beginnen vanaf dit nummer met een nieuwe rubriek in Caert-Thresoor waarin we de verschillende kaartenverzamelingen in Nederland resp. kaartenverzamelingen met veel Nederlands materiaal beschrijven. Dat doen we om de bekendheid van deze verzamelingen te vergroten en hun zwaartepunten qua collectie en de gebruiksfaciliteiten nog eens extra onder de aandacht te brengen. In het verleden zijn een *Gids voor Kaartenverzamelingen in Nederland* (Annemieke van Slobbe, 1980) en de *Almanak Verzamelingen Topografisch Beeldmateriaal* (Paul van den Brink, red., 1995) uitgegeven en hoewel de daarin opgenomen collectieprofielen nog grotendeels zullen gelden is de wijze van openstelling en openlegging ongetwijfeld veranderd. Misschien dat we na een jaar of vijf de beschrijvingen uit Caert-Thresoor tot weer tot zo'n gids kunnen bundelen, al of niet op het web.

Voor de beschrijving is gekozen voor een vast stramien waarin eerst de contactgegevens vallen en dan gegevens over de toegankelijkheid. De openlegging vindt tegenwoordig ook steeds meer digitaal plaats en daarom is informatie over de websites van belang, zeker ook als het kaartmateriaal uit de collectie deels als scans te bekijken is via de website. Daarna volgt informatie over de omvang van de collectie en het profiel ervan. Bij dat profiel kan kort ook iets over de ontstaansgeschiedenis worden

gezegd, maar het belangrijkste zijn gegevens over de aard van het materiaal: regionale en thematische zwaartepunten, evenals informatie over de periode waar de kaarten van verschillende gebieden vooral uit stammen. Daarnaast kunnen een aantal topstukken worden vermeld. De mate waarin dit materiaal in beeldbanken is toegankelijk gemaakt kan hier ook aan de orde komen. De beschrijving wordt afgesloten met de vermelding van de belangrijkste literatuur over de collectie.

Met de hier opgestarte serie (het idee komt van Elger Heere en Martijn Storms, welke laatste hier het spits afbijt met zijn beschrijving van de collectie kaarten en atlassen van de Universiteitsbibliotheek Leiden) wil de redactie niet alleen de officiële, openbare verzamelingen beschrijven. Zij hoopt dat dit format ook geschikt zal zijn voor het vergroten van de bekendheid van een aantal particuliere verzamelingen die op afspraak voor belangstellenden toegankelijk zijn. Zij doet daarom dan ook hierbij een oproep aan de beheerders van kaartverzamelingen om mee te doen met dit initiatief en hun verzamelingen in Caert-Thresoor op bijgaande manier open te leggen. We hopen op veel reacties.

Redactie Caert-Thresoor

Collectie kaarten en atlassen van de Universiteitsbibliotheek Leiden

Adres en contactgegevens

Universiteitsbibliotheek Leiden
Witte Singel 27
2311 BG Leiden
Contactpersoon:
Martijn Storms (conservator kaarten en atlassen)
071-5272855
m.storms@library.leidenuniv.nl

Toegankelijkheid

De Leeszaal Bijzondere Collecties (Dousa Zaal) is geopend van maandag t/m vrijdag van 9.00 tot 17.30 uur (tijdens het zomerreces van 9.00 uur tot 16.45 uur). Gedurende de hele dag worden er stukken uit de kluis gehaald, behalve tussen 12.30 en 13.30. Tot 16.00 kunt u aanvragen doorgeven. Na 16.30 wordt geen materiaal meer uitgereikt. Voor een bezoek aan de leeszaal heeft u een lenerspas of inzagepas nodig. Deze kunt u aanvragen bij de uitleenbalie op vertoon van een geldig legitimatiebewijs. Het is mogelijk om als bezoeker (digitale) opnames te maken van stukken uit de collectie. Er gelden wel een paar regels

om de kwetsbare stukken te beschermen en overlast voor anderen te voorkomen. Het is vaak mogelijk om reproducties te bestellen van materiaal uit de bijzondere collecties. Bestellingen kunnen schriftelijk, per e-mail of aan de balie van de leeszaal worden ingediend. De levertijd bedraagt ongeveer twee à drie weken. Opdrachten van grotere omvang hebben een langere levertijd. Uitgebreidere informatie over de toegankelijkheid van de collectie is te vinden op de website: <http://www.bibliotheek.leidenuniv.nl/collecties/bijzonder/praktisch.jsp>

Websites

Informatie: <http://www.bibliotheek.leidenuniv.nl/collecties/bijzonder/kaarten.jsp>
Beeldbank: <http://disc.leidenuniv.nl>
Catalogus: <http://catalogus.leidenuniv.nl>

Omvang

De collectie Kaarten en Atlassen omvat op dit moment onder meer ca. 60.000 kaarten (waarvan ca. 3.000 manuscriptkaarten), ca. 1.500 atlassen, ca. 24.000 topografische

Portret van J.T. Bodel Nijenhuis door J.C. Cornet, ca 1840. Universiteitsbibliotheek Leiden, PK-T-2633.

prenten (waarvan ca. 12.000 van Nederland en ca. 12.000 van het buitenland), ca. 1.600 topografische tekeningen van Nederland en ca. 10 globes.

Profiel

Verreweg het grootste deel van de collectie kaarten en atlassen werd in 1872 als legaat verworven van J.T. Bodel

Plattegrond van het middel-eeuwse Leiden uit 1867 door A.P. Felix, kopie van een oudere kaart in het Regionaal Archief Leiden. Universiteitsbibliotheek Leiden, COLBN Port 14 N 10.

Nijenhuis. De jurist Johannes Tiberius Bodel Nijenhuis (1797-1872) was firmant van uitgeverij Luchtmans, secretaris van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde en verwoed verzamelaar van kartografisch en topografisch materiaal. In 1866 had Bodel in zijn testament op laten tekenen: "Mijne verzameling van losse kaarten en kaartboeken wenschte ik ten nutte der wetenschap zeer gaarne bij elkander behouden te zien. Daartoe zal zij aan een openbaren lands inrichting gratis moeten worden aangeboden worden, met de kassen waarin zij zich bevinden. Liefst zag ik haar in de Bibliotheek der Leidsche Hogeschool." Bodel Nijenhuis verzamelde kaarten met als doel een beeld van de Nederlandse geschiedenis te kunnen schetsen. Zelf schreef hij in 1846 over zijn eigen kaartencollectie: "Het verzamelen, kennen, vergelijken, beoordelen en beschrijven van die Kaarten, in verband met de narigten der geschiedschrijvers en in betrekking met haren oorsprong, uitvoering en kunst waarde, zal daarom voor zeker eene belangrijke bijdrage mogen geacht worden ter voorlichting bij de beoefening van de geschiedenis des vaderlands."

De oorspronkelijke collectie Bodel Nijenhuis omvatte ca. 50.000 kaarten, 350 atlanten, 22.000 topografische prenten

(ongeveer een derde betrekking hebbend op Nederland) en 1.550 tekeningen van Nederland. De collectie is uitgebreid met stukken die reeds uit vroeger eeuwen in de UB Leiden beruften, waaronder de in 1690 verworven kartografische collectie van Isaac Vossius (1618-1689), bestaande uit 25 atlanten en 187 zestiende-eeuwse kaarten. Verder is de collectie uitgebreid met 330 handgetekende zeekaarten (1704-1726) van de firma Van Keulen (aangekocht in 1908), kaarten en atlanten van het voormalig Ministerie van Koloniën (in 1963 en 1979), het archief van Youssouf Kamal's Monumenta Cartographica Africae et Aegypti (in 1959 in bruikleen gegeven en in 1988 door de erfgenamen van F.C. Wieder geschonken) en een collectie van 340 Nederlandse schoolatlanten van professor C. Koeman (aangekocht in 1990).

Beeldbanken en portals

Binnen de beeldbank van de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek Leiden *Digital Special Collections* kan gebrowseerd en specifiek gezocht worden in de gedigitaliseerde kaarten. Tot op heden zijn er ca. 600 manuscriptkaarten in de beeldbank opgenomen. URL: <http://disc.leidenuniv.nl>.

Op de website *Atlas of Mutual Heritage* zijn 171 kaarten uit de Leidse Universi-

teitsbibliotheek opgenomen. URL: <http://www.atlasofmutualheritage.nl>. Momenteel worden ca. 14.000 topografische prenten en tekeningen van Nederland gedigitaliseerd. Naar verwachting zal deze collectie in 2011 zowel op de website van *Het Gebeugen van Nederland* als in *Digital Special Collections* ontsloten zijn. URL: <http://www.geheugenvannederland.nl>.

Belangrijkste literatuur

- Martijn Storms (red.). 2008. *De verzamelingen van Bodel Nijenhuis. Kaarten, portretten en boeken van en pionier in de historische cartografie*. Leiden: Universiteitsbibliotheek. [Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek Nr. 76]
- Dirk de Vries (red.). 1989. *Kaarten met geschiedenis 1550-1800. Een selectie van oude getekende kaarten van Nederland uit de Collectie Bodel Nijenhuis*. Utrecht: HES & De Graaf.
- Dirk de Vries. 1981. Atlases and maps from the library of Isaac Vossius (1618-1689). In: *International Yearbook of Cartography*, 21 (1981), 177-194.
- Dirk de Vries. 1998. 'Het kostte mij ...': 25 jaar aanwinsten van de Collectie Bodel Nijenhuis. Leiden: Universiteitsbibliotheek. [Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek Nr. 28]

Deze rubriek vestigt de aandacht op bijzondere internetsites met betrekking tot de historische kartografie.

Tips: Elger Heere (e.heere@geo.uu.nl) of Martijn Storms (m.storms@library.leidenuniv.nl). Via de website <http://www.maphist.nl/ct/alacarte/index.html> zijn alle hieronder vermelde links direct aanklikbaar.

@ la Carte

Mash-ups

In deze @la Carte besteden wij aandacht aan het verschijnsel mash-ups. Dit zijn internetpagina's of applicaties waarbij gegevens uit meerdere bronnen worden gecombineerd en gepresenteerd. Dit is anders dan bij harvesting, waarbij gegevens uit diverse bronnen naast elkaar gepresenteerd worden in een portal. Een historisch-kartografisch voorbeeld: een kaartencollectie wordt ontsloten via internet. Dat gebeurt dusdanig, dat een gebruiker van zijn site via een moderne kaart naar een locatie kan gaan, waarvan zich in de collectie een oude kaart bevindt. Door het implementeren van Google Maps (of Google Earth) in de eigen website kunnen de oude kaarten op de Google Map gelegd worden. Google Maps is dus geïntegreerd in de website van de instelling van de kaartencollectie, die er eigen gegevens (gegeoreferencierte digitale oude kaarten) aan koppelt. Google Maps

is de meest relevante en meest gebruikte mash-up in de kaartenwereld. We bespreken hier twee voorbeelden. Onderdeel van de website van het Utrechts Archief is de applicatie *Utrecht van boven*. Het openingsscherm toont ons de provincie Utrecht in Google Maps (maar we zitten wel, zoals u ziet op de site van het Utrechts Archief). Wanneer we inzoomen, verschijnen er 'pushpins' waaraan diverse soorten bronnen uit het archief aan de kaart zijn gekoppeld. Zo krijgt men oude foto's en een prent, wanneer men op het postkantoor op het Neude in de stad Utrecht klikt. De stadsplattegronden die Jacob van Deventer van Utrechtse steden heeft gemaakt, zijn ook op deze manier ontsloten. Wanneer we klikken in het submenu *Stadsplattegronden 1557-1573* komen we bij deze kaarten. We zoomen in op Oudewater. We zien dat de kaart enigszins vervormd is. Dit is het resultaat van rubber-sheeting, een poging om zoveel mogelijk punten van de oude kaart op de juiste locatie

in Google Earth te krijgen. Dit heeft niet onze voorkeur, aangezien de oude kaart vervormd wordt gepresenteerd. Wanneer hiervoor gekozen wordt, zou er ook een mogelijkheid moeten zijn om het niet vervormde kaartbeeld te bekijken. Verder kan de oude kaart wel doorzichtig gemaakt worden, zodat je ziet wat er onder ligt, maar dit zou eigenlijk traploos moeten kunnen. Bovendien zou de oude kaart eenvoudig aan- en uitgeklikt moeten kunnen worden.

Een tweede voorbeeld is de website *Historiekaart.nl*. Dat ook onze nationale kaartinstantie, het Kadaster, gebruik maakt van een Google mash-up wekt bevreemding, maar levert wel een leuke applicatie op. Deze applicatie ontsluit de Bonnekaarten (1829-1949). Men kan zoeken door op de kaart van Nederland in te zoomen, of door naar plaats, straatnaam of postcode te zoeken. Aan veel zaken blijkt dat dit nog een bètaversie is. Zo werkt de schuif voor de transparantie nog niet en is de legenda nog niet ingevuld.

COLLECTIE ONDERZOEK THEMA'S EDUCATIE ORGANISATIE ARCHIEFBEHEER EXPOSITIE

HET UTRECHTS ARCHIEF

Op de kaart zoeken

ACTUEEL WEBWINKEL LINKS CONTACT ENGLISH

Kaart Luchtfoto Bekijk

UTRECHT VAN BOVEN

terug naar kaartmenu

Stadsplattegronden van Jacob van Deventer 1557-1573

- Amersfoort
- Usselstein
- Montfoort
- Oudewater
- Rhenen
- Utrecht
- Wijk bij Duurstede
- Voerden
- meer informatie

☒ doorzichtig weergeven

Genoemde websites:

Utrecht van Boven:
<http://www.hetutrechtsarchief.nl/kaart>

Historiekaart:
<http://www.historiekaart.nl>

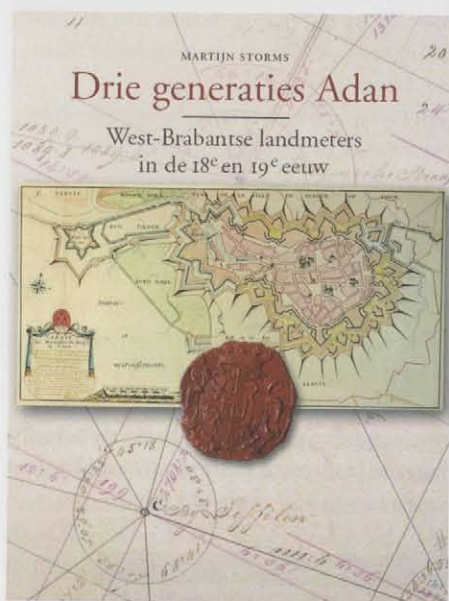
Inzendingen voor deze rubriek aan:

Sjoerd de Meer

E-mail: de.meer@hccnet.nl

Besprekingen

Drie generaties Adan. West-Brabantse landmeters in de 18e en 19e eeuw / Martijn Storms; met bijdragen van Karel Leenders, Yolande Kortlever, Luc Janssens en Joss Hopstaken - 't Goy-Houten: Hes & de Graaf Publishers, 2007 - Geb., 284 p., tekstgedeelte en kleurenbijlage in full colour, kartobibliografie in z/w. ISBN 9789061940401, ISBN10 9061940400 - € 49,50.

Van 15 december 2007 t/m 15 juni 2008 presenteerden het Markiezenhof te Bergen op Zoom en Museum Tongerlohuys in Roosendaal de dubbeltentoonstelling 'West-Brabant à la Carte. Drie generaties Adan'. Bij gelegenheid van deze tentoonstelling verscheen het boek *Drie generaties Adan. West-Brabantse landmeters in de 18e en 19e eeuw* van Martijn Storms. Het mooi uitgegeven en rijk geïllustreerde boekwerk is echter veel meer dan een tentoonstellingscatalogus, het is een wetenschappelijk naslag- en standaardwerk dat een beeld schetst van de omvang en de kwaliteit van het kartografische werk van de familie Adan. Het boek bestaat uit twee delen: een tekstdeel en de kartobibliografie. De kern van het tekstdeel is het hoofdstuk 'De waarde van de cartografische productie van de landmetersfamilie Adan' van Martijn Storms. Hierin worden de drie opeenvolgende generaties Adan beschreven die in de achttiende en negentiende eeuw als landmeters in West-Brabant actief waren. De eerste

generatie bestaat uit de broers Petrus Josephus (1711-1772) en Henri (1725-1809). Henri's zoon Johannes Baptiste (1760-1841) vormt de tweede generatie en diens zoon Henricus (1800-1886) de derde generatie. Het meest productief waren Henri en zijn zoon Johannes Baptiste met respectievelijk ruim 350 en bijna 600 kaarten. In totaal zijn ruim duizend kaarten bekend van het landmetersgeslacht Adan, kopieën, minuten en verschillende afschriften van kaarten niet meegerekend. Storms gaat in op de gebruikte landmeetkundige technieken en karteringsmethoden en concludeert dat de productie van de Adans een goed beeld geeft van de ontwikkeling van de kartografie in de achttiende en negentiende eeuw, in het bijzonder van de overgang van de landmeter als vrije beroepsbeoefenaar naar de landmeter als ambtenaar in dienst van een instelling als het kadaster. De kaarten van de eerste twee generaties, grotendeels gemaakt in opdracht van het Markiezaat van Bergen op Zoom en na 1800 van de rijksdomeinen, behoren nog tot de traditie van de lokale kartografie. Ze hebben een herkenbare en tamelijk uniforme karteringsstijl. Het opvallendste stijlmerk is het gebruik van mallen voor de belettering en kompasroos, een unieke techniek volgens Storms. De meeste kaarten kunnen beschouwd worden als prekadastrale kaarten, hoewel de kaarten van met name Johannes Baptiste al enige uniformiteit en standaardisatie vertonen. De kaarten van Henricus, die vanaf 1826 in dienst was van het kadaster, vallen onder de kadastrale kaarten.

Het ligt voor de hand de Adans te vergelijken met de Zeeuwse landmetersfamilie Hattinga. Een belangrijk verschil was dat de Adans veel meer dan de Hattinga's werkten op basis van eigen metingen.

En terwijl de Hattinga's van landelijk belang waren voor de uniformering van de kartografie en kartering van de frontieren, zijn de Adans, en dan met name Henri en Johannes Baptiste, vooral invloedrijk geweest in West-Brabant. Het verhaal van Storms wordt ingeleid door een viertal korte artikelen die de context schetsen waarin het verhaal van de Adans speelt. Karel Leenders schetst in grote lijnen de landschapsgeschiedenis van West-Brabant. Yolande Kortlever beschrijft het Markiezaat ten tijde van de Adans en Luc Janssens schetst het beroep van landmeter in de zeventiende en achttiende eeuw. Joss Hopstaken tot slot laat zien dat de Adans veel meer waren dan alleen landmeter. De geannoteerde kartobibliografie biedt voor het eerst de volledige kartografische productie van de vier landmeters Adan. Bijna 1100 kaarten zijn in zwart/wit opgenomen. Daarvan zijn er 63 in kleur afgebeeld in de kleurenbijlage, waarvan diverse paginagroot.

Het karakter van het West-Brabantse gebied komt via het werk van de Adans goed tot uiting. De mens achter de landmeter/kartograaf blijft in dit boek vrijwel onzichtbaar. De Adans zelf komen niet tot leven. Het boek biedt geen informatie over karakterologische eigenschappen, geen boeiende belevenissen, geen smeugige verhalen over bijvoorbeeld ruzies met opdrachtgevers en bedreigingen door landeigenaren en dergelijke. Ik vind dat jammer, maar ik besef tegelijkertijd dat dit ook niet de bedoeling was van deze publicatie. Het doel was immers een beeld geven van de omvang en de kwaliteit van het werk van de familie Adan, en als zodanig is dit helder, goed leesbaar geschreven boek zeker geslaagd te noemen. Het is zonder meer een grote bijdrage aan de historie van de Brabantse kartografie en aan de regionale geschiedenis van West-Brabant.

Hans Pel

Gijsbert Franco Baron von Derfelden van Hinderstein, 1783-1857: leven en werk van 'eene ware specialiteit' in kaart gebracht / P.W.A. Broeders. – 't Goy-Houten: Hes & De Graaf, 2007. – 548 p.: ill.; 33 cm + cd-rom, met kartobibliogr., lit. opg., register. Ook verschenen als proefschrift Universiteit Utrecht 2006. Utrechtse historisch-Cartografische Studies, ISBN 978-90-6194-409-6 ISSN 1568-2072; 5, Prijs € 150,-

Niet vaak krijg je een historisch-kartografische studie in handen die zo boordevol informatie zit als de publicatie van de hand van P.W.A. Broeders. Het betreft hier een promotie-onderzoek naar de kartografische activiteiten van de betrekkelijk onbekende Utrechtse kartograaf Gijsbert Franco von Derfelden van Hinderstein, die leefde van 1783 tot 1857. Deze publicatie is verschenen als vijfde deel in de reeks Utrechtse Historisch-Cartografische Studies van het onderzoeksprogramma Explokaart.

In deel één van het boek worden de onderzoeksvragen en de opbouw van het boek verantwoord. Ook geeft de auteur ons een uitvoerige en boeiende kijk op het leven en de werkwijze van de Utrechtse baron Von Derfelden. Hij behandelt ondermeer wie van invloed waren op Von Derfelden's denken en hoe hij aan zijn kennis en praktische vaardigheden op het gebied van de kartografie kwam.

In deel twee en drie staat Von Derfelden's kartografisch werk centraal. Opvallend is dat dit boek in de persoon van Von Derfelden twee ver uiteenlopende invalshoeken van de historische kartografie bestrijkt. Zo had Von Derfelden bemoeienis met de negentiende-eeuwse rivierkartografie (kaarten van de Lek), maar ook met de negentiende-eeuwse overheidskartografie in het voormalig Nederlands-Indië (overzichtskartaal Indische Archipel). Over beide onderwer-

pen is tot dusver weinig gepubliceerd. Paul van den Brink behandelt in zijn proefschrift 'In een opslag van het oog' alleen de achttiende-eeuwse Hollandse rivierkartografie; over de Indische overheidskartografie in de negentiende eeuw is bij mijn weten tot dusver geen enkel overzichtswerk verschenen.

Beide invalshoeken hielden verband met gebeurtenissen die diep in de Nederlandse samenleving van de eerste helft van de negentiende eeuw ingrepen: de steeds terugkerende dreiging van overstromingen, en de opbouw van een koloniale staat. Het kaartenbestand van de Lek(dijk) wordt behandeld binnen het krachtenveld van de toenmalig overheden op het gebied van de waterstaatszorg. Von Derfelden werd in 1817 benoemd tot hoogheemraad van de Lekdijk Benedendams en de IJsseldam, waardoor hij te maken kreeg met de jarenlange discussie over mogelijke oplossingen van de rivierproblemen. Het kaartenbestand van Nederlands-Oost Indië wordt behandeld in relatie tot het koloniale bestuur dat door de Nederlandse overheid werd uitgeoefend, binnen de maatschappelijke context van de vroege negentiende eeuw.

Piet Broeders geeft in de inleiding al aan dat deze 'tweedeling' in zijn boek wel eens zou kunnen leiden tot een belangstelling voor het één of het ander bij de lezer. Zonder zijn verrichtingen en karteringswerk tussen 1817 en 1828 als hoogheemraad van de 'Lekdijk Benedendams' teniet te doen, heb ik mij inderdaad ook direct gestort op Von Derfelden's grootste kartografische mijlpaal: de uitgave van de *Algemeene Kaart van Nederlandsch Oost-Indië*. Von Derfelden werkte hieraan van 1828 tot 1837. De kaart verscheen in de jaren 1841-1843 in druk in duizend exemplaren. De *Algemeene Kaart* was de eerste kaart waarin getracht werd alle bestaande topografische informatie met betrekking tot de Indische Archipel te verzamelen om zodoende een goed beeld te kunnen geven van de Nederlandse soevereiniteit over dit gebied.

De wetenschappelijke basis en de wijze waarop van Von Derfelden aan zijn bronmateriaal kwam wordt door de auteur

ook uitvoerig belicht. Von Derfelden kon met behulp van onder andere de oud gouverneur-generaal van Nederlands Oost-Indië Van der Capellen en met medewerking van het Ministerie van Koloniën over de meest actuele (manuscript) kaarten, reisverslagen, rapporten en andere boekwerken beschikken voor de totstandkoming van de *Groote kaart*. Van de aangeboden manuscriptkaarten vervaardigde Von Derfelden kopieën en extracten die in zijn bezit bleven. Deze ca. 350 'prepatoire' kaarten van de *Algemeene Kaart* zijn in 1891 door Frederik Muller in Amsterdam verkocht aan Prince Roland Bonaparte en worden tegenwoordig bewaard in het Département des Cartes et Plans van de Bibliothèque Nationale de France te Parijs. Vooruitstrevend was het dat Von Derfelden zijn aanpak en zijn selectie uit het bijeengebrachte materiaal verantwoordde in een boekwerk dat als bijlage bij de kaart verscheen. Deze verantwoording is getiteld *Mémoire analytique, pour servir d'explication a la carte générale des possessions Néerlandaises dans le grand Archipel Indien*.

Broeders noemt de *Mémoire Analytique* het hoogtepunt in Von Derfelden's kritische verantwoording. Het bevreedt mij wel dat de auteur geen integrale kopie van de *Mémoire* heeft opgenomen. Ik heb er tevergeefs naar gezocht bij de PDF-bijlagen op de bijbehorende Cd-rom. De cryptische en nog weinig gestandaardiseerde beschrijvingen van de kaarten in de *Mémoire* hebben een aantrekkingskracht op iedere kaartenliefhebber. Ik heb mij bij het doornemen van deze opsomming vaak afgevraagd waar deze (manuscript)kaarten - indien bewaard gebleven - zich vandaag de dag zouden bevinden. Deze vraag wordt beantwoord in een tabel met de verantwoording van de door Derfelden gebruikte bronnen (bijlage 4 van de bijgesloten Cd-rom). In deze tabel is ook een kolom ingeruimd verwijzend naar de huidige vindplaatsen in archieven of bibliotheken. Voor deze verantwoording zijn een aantal relevante inventarissen en catalogi doorgenomen. Helaas mis ik in dit lijstje de kaarten van de Dienst Hydrografie, meer specifiek de Minuut-en constructiebladen Oost-Indische Archipel. Enkele steekproeven in dit kaartenbestand hebben mij duidelijk gemaakt dat zich hierin ook bronmateriaal bevindt.

In deel 4 belicht Broeders de nevenactiviteiten en geplande nieuwe projecten van Von Derfelden. Nadat in 1838 de

kartografische werkzaamheden voor de *Groote kaart* waren beëindigd, richtte Von Derfelden zijn blik onder meer op Afrika, het Zuidpoolgebied en Japan. Door de dood van zijn vrouw in 1840 vonden mogelijk vele van zijn plannen en projecten geen doorgang. Deel 5 is een samenvattend slot. Overigens worden tussentijds ook al samenvattingen van de afzonderlijke delen gegeven. Het boek besluit met een uitgebreide kartobibliografie waarin het gehele kartografisch oeuvre van Von Derfelden is opgenomen. De eerder genoemde 'Bonaparte-collectie' vormt de basis van deze kartobibliografie. Bij de titelbeschrijvingen bevindt zich steeds een zwart-wit foto die dient ter identificatie. Op de eerder genoemde bijgeleverde Cd-rom

zijn nog eens alle kaarten in kleur en op groot formaat opgenomen. De serie bijlagen op de Cd-rom bevat daarboven nog allerlei ondersteunende informatie. Het volledig doorgronden van de hierin opgenomen overzichten, opsommingen en tabellen is een studie op zich. Voor dit omvangrijke en zeer uitgebreid gedocumenteerde proefschrift is uitvoerig onderzoek verricht in archieven en bibliotheken. Veel relatief onbekend kaartmateriaal is toegankelijk gemaakt voor een breed publiek in de vorm van de kartobibliografie. Het is voor verzamelaars, geïnteresseerden in de historische kartografie maar ook voor kaartbeheerders een zeer bruikbaar overzichtswerk.

Ron Guleij

Op de kaart gezet Hendrik Verhees. Politicus, kaartenmaker en waterstaatkundige 1744-1813 / Hans Pel. Boxtel: Stichting Cultuurgeschiedenis Boxtel - Meijerij 'Hendrik Verhees', 2007. - 256 blz. - ill. in kl. - de luxe uitgave bevat een facsimile van de Meijerijkaart (1794) en de komkaart van Boxtel (1803). - ISBN 978-90-79076-01-7 (gebonden uitgave, € 39,-), 978-90-79076-02-4 (luxe uitgave, € 69,-), 978-90-79076-03-1 (bibliofiele uitgave, € 225,-).

In november 2007 verscheen een biografisch boek over Hendrik Verhees. Het boek werd niet geheel toevallig uitgegeven door een lokaal-historische stichting die zich naar deze landmeter-kartograaf vernoemd heeft. Onwillekeurig roept dit op voorhand de vraag op in hoeverre het een objectieve verhandeling betreft. De stichting heeft klaarblijkelijk een positieve indruk van deze man, anders verbind je je naam er niet aan. Tijdens het lezen van het boek bleef de vraag op de achtergrond spelen of er niet een te positief beeld van Hen-

drik Verhees geschetst werd. Naast zijn verdiensten als landmeter en kartograaf blijkt Hendrik Verhees een indrukwekkende carrière als bestuurder, politicus, waterstaatkundige en architect opgebouwd te hebben. Het boek is in drie hoofdstukken opgedeeld, waarin Verhees' betekenis respectievelijk als politicus en bestuurder, landmeter en kaartenmaker en waterbouwkundige uitgediept worden. Op Verhees' werk als architect, wegebouwer en aannemer wordt niet ingegaan. Voor een totaalbeeld van deze Brabander mag mijns inziens zijn loopbaan als architect niet onderbelicht blijven. Verhees' schetsenboek waarvan ook een facsimile van bestaat, toont een groot aantal tekeningen en plattegronden van kerken en kapellen in Brabant en Holland. Het is jammer dat deze kant van Verhees niet een plaatsje in dit boek heeft gekregen. Wat er wel over Verhees in het boek staat, getuigt echter van een gedegen archiefonderzoek. Veel archiefstukken zijn als kaderteksten in het boek opgenomen, waarbij hele brieven, akten en rekeningen zijn getranscribeerd. Deze informatieve archiefbronnen schetsen een goed en soms zelfs persoonlijk beeld van Verhees en de tijd waarin hij leefde en werkte, hoewel Pel, zoals elk historisch onderzoek, soms beperkt

wordt of zelfs geleid lijkt te worden door de beschikbare archivalia. Het boek moet in de eerste plaats beschouwd worden als een biografie van een historisch persoon. Hans Pel plaats Verhees goed in de politieke en sociale context van het Brabant en Nederland in de achttiende en vroege negentiende eeuw. In historisch-kartografisch opzicht is het boek minder geslaagd. Achterin het boek is een beschrijving van alle getraceerde kaarten van Verhees opgenomen. Deze lijst voldoet echter geenszins aan de gangbare kartobibliografische regels. Toch is het prijzenswaardig dat nu voor het eerst zoveel origineel kaartmateriaal van deze landmeter bijeengebracht is. Een 'integrale uitgave' van alle bekende kaarten van Verhees was, naast het doen van onderzoek naar Hendrik Verhees, het doel waarvoor dit boek gemaakt is. Een enkele afbeelding van de getraceerde kaarten van Verhees is wat ondermaats. Opvallend is de onscherpe foto van de kaart van de heerlijkheid Loon op Zand uit ca. 1773. Uit de beschrijving van de kaart blijkt dat het een opname op glasplaat van rond 1920 betreft. Ik vermoed dat van deze kaart alleen de glasplaatopname bewaard gebleven is, hoewel ik nergens in het boek heb kunnen vinden dat de kaart zelf verloren zou zijn gegaan. Er wordt in het boek een genuanceerd beeld van Hendrik Verhees geschetst. Hoewel er terecht veel aandacht uitgaat naar zijn verdiensten, wordt kritiek zeker niet geschuwd. Zijn soms opportunistische houding als politicus en, bijvoorbeeld ook, zijn gerommel met declaraties, komen aan de orde. Hans Pel schetst een beeld van een soms arrogante man, een querulant en een ijdeltuit. De lichte vrees die ik had dat dit boek een kritiekloze lofzang zou zijn, is dan ook ongegrond. Ten slotte rijst de vraag waarom er gekozen is voor maar liefst drie verschillende uitgaven van het boek. Naast de 'gewone' gebonden uitgave, is er een duurdere luxe en een nog veel duurdere bibliofiele uitgave verschenen. De luxe uitgave bevat facsimile's van de Meijerijkaart uit 1794 in vier delen en de komkaart van Boxtel uit 1803. Deze facsimile's kunnen overigens ook los besteld worden. De bibliofiele editie, die alleen bij intekening verkrijgbaar was, heeft een perkamenten rug en een met linnen beklede insteekhoes. Misschien was een editie met en een editie zonder facsimile's voldoende geweest.

Martijn Storms

De kaart van een verzwegen vriendschap. Nicolaas Witsen en Andrej Winius en de Nederlandse cartografie van Rusland / Igor Wladimiroff – Groningen: Instituut voor Noord- en Oost-Europese Studies, 2008.- Baltic Studies no 10.- 386 p., ill. In kleur.- ISBN 978-90-812859-1-9. – € 50,00.

Dit Groningse proefschrift behandelt de manier waarop de Amsterdamse burgemeester en staatsman Nicolaas Cornelisz. Witsen (1641-1717) aan de gegevens kwam voor zijn kaart van Rusland, de *Nieuwe Landkaarte van het Noorder en Ooster deel van Asia en Europa strekkende van Nova Zemla tot China* (1689), de eerste kaart die bij benadering een min of meer realistisch beeld gaf van Siberië. Wladimiroff heeft daartoe archieven in Nederland, Engeland en vooral Rusland geraadpleegd om onder andere de relatie tussen Witsen en zijn aan het Russische hof verbonden achter-achterneef Andrej Winius boven tafel te krijgen. Het is een uiterst leesbaar overzicht geworden van de contacten, ondanks het feit dat Witsen om zijn bronnen te beschermen de relatie met zijn belangrijkste informant, Winius, geheim moest houden.

Het boek bestaat uit vier delen: eerst een historische context waarin wordt aangegeven hoe de relaties tussen de Nederlanden en Rusland zich ontwikkelden en wat de stand van de kartering van Rusland was aan de vooravond van de publicatie van Nicolaas Witsens kaart (1689). Dat wordt gevolgd door biografieën van Witsen en Winius, en afgerond door een beschrijving van hun samenwerking. Bij Witsens biografie wordt veel aandacht besteed aan het netwerk van contacten dat hij opbouwde om aan informatie voor zijn kaart (en voor zijn boek *Noord en Oost Tartarye* (1692))

te komen; die contacten en zijn overige bronnen worden in de bijlagen verder uitgewerkt. Wladimiroff geeft daar in 62 bladzijden een overzicht van al degenen die een rol speelden in de kartografische informatie-uitwisseling over Rusland: hij geeft bij elke zegsman aan welke rol die speelde en wat de bronnen daarvoor zijn. Hij had daarbij wellicht ook een vergelijking tussen kaart en boek kunnen maken. De vraag of men al of niet om de noordoostelijke punt van Rusland (Kaap Dezjnev of Dezhnev) heen kon varen naar China komt bijvoorbeeld wel in Witsens boek aan de orde, maar wordt op zijn kaart in het midden gelaten door niet aan te geven hoe ver de betreffende kaap (Witsen noemt hem nog Ijskaap) in zee steekt. Raymond Fisher gaat in zijn beschrijving van de ontdekkingsreis van Semjon Dezjnev (uitgegeven door de Hakluyt Society) uitgebreid in op de bronnen van Witsen voor wat betreft het noordoostelijkste deel van Rusland en de Beringstraat, juist door kaart en beschrijving met elkaar te vergelijken. De contacten tussen Witsen en zijn verre familielid (ze hadden een gemeenschappelijke betovergrootvader) blijven door de betrachte geheimhouding, een beetje speculatief, maar de auteur weet ze goed aannemelijk te maken. Een belangrijke factor in die contacten was Peter de Grote, die met beiden goed bevriend was, hoewel zijn relatie tot zijn onderdaan sterk verschilde van die met Witsen. Hij bevorderde Winius achtereenvolgens tot postmeester, gouverneur van Siberië en minister, alle-

maal functies waarin Winius zijn met Witsen gedeelde belangstelling voor de kartografie van het rijk kon botvieren. Er waren in die periode nog vele andere Nederlanders of personen van Nederlandse afkomst in Rusland werkzaam, en ook hun contacten met Witsen komen aan de orde.

Het is bewust geen kartografisch proefschrift geworden, en dat is ook te zien aan de ondergeschikte rol die de vele kaarten spelen die, in kleur gereproduceerd, achterin de dissertatie zijn opgenomen; velen ervan uit de eigen collectie van de auteur. Er wordt wel in de tekst ingegaan op de veranderingen in het kaartbeeld, maar met name de tekst van het eerste hoofdstuk zou voor kartografisch geïnteresseerden verduidelijkt worden door te verwijzen naar deze kaarten achterin. Een punt van kritiek betreft de toponymie: het is niet duidelijk wanneer en waarom van de naam Moscovië op Rusland wordt overgegaan, en wanneer oude Nederlandse benamingen dan wel eigentijdse Nederlandse exoniemen of Russische plaatsnamen worden gebruikt. Waar het hele boek opgebouwd is rond de kaart van Witsen hadden kartografen de voorkeur gegeven aan een diepgaander beschrijving van deze kaart en een afbeelding op wat grotere schaal. Het was ten slotte nuttig geweest als een kartograaf ook vooraf zijn oog over de tekst had laten gaan, maar die opmerking is wellicht ingegeven door spijt dat bij zo'n leuk onderzoek geen kartografen betrokken waren.

Wladimiroff heeft in zijn studie een belangwekkende periode uit de Nederlandse (kartografische) geschiedenis knap gereconstrueerd en daar past bewondering voor.

Ferjan Ormeling

www.bimcc.org

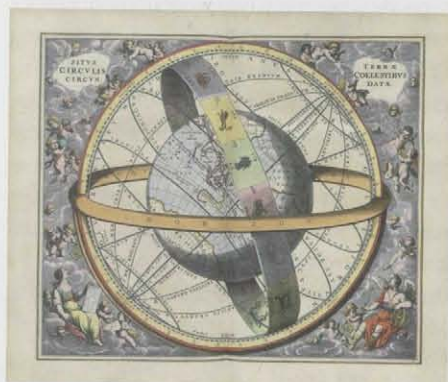
Membership € 30

The BIMCC organizes, each year, an excursion to a map collection in or near Belgium, a Map Evening (in Brussels) and an International Conference or Study Session on a major topic of the History of Cartography. It publishes three illustrated Newsletters per year and maintains a web site.

Inzendingen voor deze rubriek aan:
Gijs Boink, Nationaal Archief,
Verzameling Kaarten en Tekeningen,
Postbus 90520, 2509 LM Den Haag,
e-mail: gijs.boink@nationaalarchief.nl

Varia Cartographica

Gemeente Hoorn vernoemt straat naar hemelkartograaf Andreas Cellarius

Andreas Cellarius (ca. 1595-1665), wiskundige en kosmograaf, was bijna 30 jaar rector van de Latijnse school in Hoorn. Deze school bevond zich in het vroegere Ceciliaklooster. De geboren Duitser is bekend van de in 1660 uitgegeven atlas *Harmonia Macrocosmica* met 29 hemelkaarten, waarin de sterrenbeelden en de verschillende wereldstelsels zijn uitgebeeld. Deze atlas wordt in vakkringen beschouwd als de mooiste hemelatlas ooit gedrukt.

Een hofje dat vlakbij de Dorpsstraat komt, krijgt de naam 'Andreas Cellariusshof'.

Studiemiddag 'Leve de kaart!'

Op woensdag 30 september 2009 organiseert de Werkgroep Stedengeschiedenis, in samenwerking met de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft, een studiemiddag onder de titel 'Leve de Kaart! Plattegronden en kaarten als historische bron, instrument van onderzoek en middel van presentatie'. Locatie: het nieuwe onderkomen van de Faculteit Bouwkunde, Julianalaan 134, Delft (Berlagezaal 1, begane grond westzijde). De studiemiddag is gratis voor een ieder toegankelijk. Informatie kan worden ingewonnen bij Jan van den Noort, 010-436 6014 of via <http://www.stedengeschiedenis.nl>

Het programma zal er als volgt uitzien:

Dagvoorzitter: prof.dr.s. Jelle Vervloet

13:00-13:30	Ir. Iskandar Pané (Architect Technische Universiteit Delft) over 'Ontstaan en transformatie van het Hollandse cultuurlandschap, 800-2000'
13:30-14:00	discussie
14:00-14:30	Drs. Kim Zweerink (Historicus/Architectuurhistoricus Technische Universiteit Delft) over 'De transformatie van de Hollandse stad in kaart gebracht'
14:30-15:00	discussie
15:00-15:30	pauze
15:30-16:00	Dr. Elger Heere (cartograaf Universiteit Utrecht) over zijn dissertatie 'GIS voor historisch landschapsonderzoek: Opzet en gebruik van een historisch GIS voor prekadastrale kaarten'
16:00-16:30	discussie
16:30-17:30	borrel

1609-2009: Nieuw Amsterdam - New York

Gedurende 2009 zal internationaal herdenkt worden dat Henry Hudson 400 jaar geleden in dienst van de VOC het eiland Manhattan ontdekte. De belangrijkste evenementen op een rijtje:

- Het Rijksmuseum en het Nationaal Archief bundelen in de tentoonstelling 'Weerzien met Manhattan, 400 jaar Hudson' hun krachten. Tot de bijzondere stukken die tot 1 juni a.s. in het Rijksmuseum te zien zullen zijn, behoren de oudste kaart die Manhattan als een eiland toont (1614) en het beroemde stadsgezicht van Nieuw-Amsterdam door Johannes Vingboons uit ca. 1665. Ook wordt een deel van de vermaarde *Atlas Blaeu*, uit de collectie van het Koninklijk

Oudheidkundig Genootschap, getoond. Meer informatie vindt u op <http://www.rijksmuseum.nl/400jaar-nieuw-amsterdam-new-york>.

- In het South Street Seaport Museum te New York zal vanaf 13 september 2009 tot januari 2010 de tentoonstelling 'New Amsterdam, the Island at the Center of the World' te zien zijn. Naast weinig getoonde originele documenten uit het Nationaal Archief zullen op deze tentoonstelling en aantal originele manuscriptkaarten en tekeningen tentoongesteld worden. Meer informatie vindt u op http://www.nationaalarchief.nl/vitrine/newyork_expo.html.

- De Koninklijke Nederlandse Munt brengt in het kader van het Hudsonjaar een roulatiemunt ter waarde van vijf Euro uit, het zogenaamde Manhattan-vijfje. Daarnaast worden er speciale zilveren en gouden herdenkingsmunten geslagen. Meer informatie vindt u op <http://www.herdenkingsmunt.nl>.

Inzendingen voor deze rubriek aan:
dr. Peter van der Krogt, Universiteit Utrecht,
Faculteit Geowetenschappen,
Postbus 80.115, 3508 TC Utrecht,
e-mail: peter@vanderkrogt.net.
Zie ook: <http://cartography.geo.uu.nl/journals>

Nieuwe literatuur en facsimile-uitgaven

Aardoom, Leen. 2008. 'De Machens, landmeters voor de Nederlandse doorstart van het Franse Kadaster.' *De Hollandse Cirkel* 10,4: 131-144.

Asselbergs, Florine. 2009. 'Lienzo de Quauhquechollan: de oudste kaart van Guatemala.' *Caert-Thresoor* 28,1: 6-11.

Boer, Adri den. 2008. Van Stehouwer naar 'Bommestein'. *De Hollandse Cirkel* 10,4: 150-151; en in *Geo-Info* 6,1 (2009): 20-21.

Boink, Gijs. 2009. 'Unieke uitgave VOC-kaarten'. *Nationaal Archief Magazine* 2009-1: 12-13. [over Rob van Diessen en de zevendelige facsimile-publicatie Grote Atlas van de Verenigde Oost-Indische Compagnie].

Brink, Paul van den. 2009. 'De Noordnederlandsche tongvallen'. Enkele kanttekeningen bij de onvoltooid gebleven taalkundige atlas van het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap'. *Caert-Thresoor* 28,1: 19-24.

Brink, Paul van den. 2009. 'Een geologisch mozaïek van Nederlands Oost-Indië'. *Geo-Info* 6,3: 80-81. - Betr. E.C. Abendanon, Geologische Schetskaart van Nederlands Oost-Indië (1914).

Brood, Paul. 2009. 'De passie van een aartsverzamelaar'. *Nationaal Archief Magazine* 2009-1: 24-25. [over de Collectie Bodel Nijenhuis in de Universiteitsbibliotheek Leiden; aflevering in de rubriek 'Op bezoek' over bijzondere privé-archieven in Nederland].

Danckaert, L. 2008. 'Cartographie et géographie en Belgique à l'époque hollandaise: À propos des cartes de Monborne et de Wautier'. *Belgeo* 1: 87-103.

Dubourg Glatigny, Pascal, Estelle A. Maré, & Russel S. Viljoen. 2008. 'Inter se nulli fines': representations of the presence of the Khoikhoi in early colonial maps of the Cape of Good Hope. *South African Journal of Art History* 23, 1: 301-318.

Hoftijzer, Paul. 2008. 'Reis om de wereld in 66 delen' / 'Around the world in 66 parts', in *Karakter / Character*:

De Koninklijke Bibliotheek onder Wim van Drimmelen 1991-2008 (München: Saur), pp. 439-460. - Betreft de Galerie Agreeable van Pieter van der Aa.

Holsbrink, Henk. 2008. 'De onrechtvaardige landmeter (4)'. *De Hollandse Cirkel* 10,4: 152-154.

Holsbrink, Henk. 2008. '85 jaar landmeetkunde (3)'. *De Hollandse Cirkel* 10,4: 145-149.

Knust, Claudia, en Wolfram Dolz. 2009. 'Erstellung eines digitalen 3D-Globus nach der Originalvorlage von Willem Janszoon Blaeu Amsterdam um 1645'. *Kartographische Nachrichten* 59, 2: 77-83.

Leenders, Eric. 2008. 'The 'Vlassenbroeck' mystery - also a

plagiarism tracer on the maps of Flanders.' *BIMCC Newsletter* 32: 12-15.

Rozing, Dick. 2009. 'Willem van den Hoonard (1788-1862), onderwijzer en pionier in de aardrijkskunde'. *Caert-Thresoor* 28,1: 6-11.

Storms, Martijn. 2009. 'Omslagfoto 2009: De boventuin van paleis Het Loo in landschapstijl'. *Caert-Thresoor* 28,1: 5.

Werner, Jan. 2009. 'Het Land van Leeghwater'. *Geografie* 18, 3: 18-19. [Kaart van de Haarlemmermeer van Jan Adriaensz. Leeghwater].

Werner, Jan. 2009. 'De Haarlemmerhout, modegevoelig oerbos in twee kaartmomenten'. *Geografie* 18, 5: 14-15.

Inhoud historisch-kartografische tijdschriften

e-Perimtron 4,1 (2009)

On-line tijdschrift: <http://www.e-perimtron.org>

- Borbinha, José, Gilberto Pedrosa, João Luzio, Hugo Manguinhas, and Bruno Martins, 'The DIGMAP Virtual Digital Library' (blz. 1-8).
- Manguinhas, H., B. Martins, J. Borbinha, and W. Siabato, 'The DIGMAP Geo-Temporal Web Gazetteer Service' (blz. 9-24).
- Martins, B., H. Manguinhas, J. Borbinha, and W. Siabato, 'A geo-temporal information extraction service for processing descriptive metadata in digital libraries' (blz. 25-37).
- Capdevila, J., & R. Bonilla, 'Cartographic patrimony in the Spanish SDI. The cadastral series of nineteenth century: 'Hojas kilométricas' (Kilometric Sheets)' (blz. 38-44).
- Tsioukas, Vassilios, & Miltiades Daniil, '3D digitization of historical maps' (blz. 45-52).
- Montaner, Carme, 'Disseminating Digital Cartographic Heritage: Standards and infrastructures' (blz. 53-54).
- Hunt, Russ, 'OCLC Tools: Managing

& Preserving Digitised Map Libraries' (blz. 55-60).

De Hollandse Cirkel 10, 4 (december 2008)

- Aardoom, Leen, 'De Machens, landmeters voor de Nederlandse doorstart van het Franse Kadaster' (blz. 131-144).
- Holsbrink, Henk, '85 jaar landmeetkunde (3)' (blz. 145-149).
- Boer, Adri den, 'Van Stehouwer naar 'Bommestein'' (blz. 150-151).
- Holsbrink, Henk, 'De onrechtvaardige landmeter (4)' (blz. 152-154).
- Mohrmann, Jeroen, 'Van de Topografische Dienst Nederlandsch-Indië' (blz. 155).

De Hollandse Cirkel 11, 1 (maart 2009)

- Martinus, Homme, 'Het ontstaan van het ITC en de eerste jaren onder Willem Schermerhorn (1950-1964)' (blz. 2-6).
- Ackermann, Fritz, 'Mijn herinnering aan het ITC in Delft 1958-1966' (blz. 6-13).
- Eckhart, David, 'Schermerhorn als inspirator' (blz. 13-18).

- Zorn, Henk, 'Vroege blokvereffening' (blz. 19-21).
- Holsbrink, Henk, 'Het inmeten van bommen in WOII' (blz. 23-24).
- Holsbrink, Henk, 'Gemma Frisius 500 jaar geleden geboren' (blz. 25-26).

IMCoS Journal 115 (Winter 2008)

- David, Andrew, 'Admiralty Charts and William Faden's copper plates' (blz. 7-11).
- Batten, Kit, 'Worth a Look: Coleton Fishacre and an Unexpected Panorama' (blz. 14-15).
- Stanley, William A., 'Ferdinand R. Hassler, Survey of the US Coast 1807-1843' (blz. 17-23).
- Frostick, Raymond, 'James Corbridge, an 18th-century surveyor' (blz. 33-40).
- Longenbaugh, Dee, 'How I Got Into Maps: Evelyn Edson and the Hereford Mappa Mundi' (blz. 48-49).
- Seville, Adrian, 'The Game of Goose and its influence on cartographical race games' (blz. 51-57).

IMCoS Journal 116 (Spring 2009)

- Burdon, Elisabeth, 'MacDonald Gill: The 'Wonderground Map' of 1913 and its influence' (blz. 7-16).
- Newby, Valerie, 'Profile: Francis Herbert, Honorary Fellow of the RGS' (blz. 19-21).
- Almond, Adrian, 'Maps on a Fan: The Ladies Travelling Fann of England and Wales' (blz. 24-28).
- Batten, Kit, 'A Floral Globe' (blz. 29).
- Millea, Nick, 'The Gough Map: Britain's oldest road map or a statement of empire?' (blz. 31-36).
- Ganado, Albert, 'Seutter's Map of Malta and its three states' (blz. 55-57).

The Portolan 73 (Winter 2008)

- Bederman, Sanford H., 'The Reverend Thomas Wakefield: Unsung Geographer and Mapmaker in Late 19th Century Kenya' (blz. 8-17).
- Meinheit, Harold E., 'A Glimpse into Vietnam's Turbulent 19th Century' (blz. 18-27).

- Brückner, Martin, 'Beautiful Symmetry: John Melish, Material Culture, and Map Interpretation' (blz. 28-35).
- Wilson, Walter E., 'The Map that Bombed the Chinese Embassy [NATO Map of Belgrade, 1999]' (blz. 36-38).
- Peck, Douglas T., 'Navarrete and the Manufactured Columbus Landfall Problem: A Result of Ignoring Prime Cartographical Evidence' (blz. 39-45).

The Portolan 74 (Spring 2009)

- Steinhilper, Diantha, 'Mapping Identity: Defining Community in the Culhuacán Map of the 'Relaciones Geográficas'' (blz. 11-34).
- Hessler, John, 'Cartography at The Margins: Johannes Schöner's Annotations in the 1482 Ulm Edition of Ptolemy's 'Geographia'' (blz. 35-40).
- Pool, Jeremy, 'The Antique Map Price Record: Twenty-Five Years of Tracking the Antiquarian Map Trade' (blz. 41-46).

www.pictura-im.nl

contact@pictura-im.nl

072 53320444

P I C T U R A	Beheren
	e-depot
	hosting
	database
	Publiceren
	website
	webwinkel
	e-learning
	Digitaliseren
	schilderij
foto	
boek	
kaart	
document	
bouwtekening	
fiche	
microfilm	
film	
Fotografie	
interieur	
object	
3D-shot	

BK BUBB KUYPER

VEILING BOEKEN MANUSCRIPTEN EN GRAFIEK

met o.a.
Nederlandse en
buitenlandse
cartografie,
topografie en
geschiedenis

**26-29 mei
2009**

**Kijkdagen
21-23 mei**

Inbreng voor
deze veiling
mogelijk op
maandag t/m
vrijdag van
9.00-17.00 uur

Jansweg 39
2011 KM Haarlem
tel. 023 5323986
fax 023 5323893
e-mail info@bubbkuyper.com
catalogus online te raadplegen op
www.bubbkuyper.com

Koop en Verkoop
uw oude landkaarten via
www.swaen.com

Internet veilingen
maart, mei, september en november

www.swaen.com
paulus@swaen.com

bel voor gratis taxatie telefoon ~~06-27508270~~
+1 727 6873298

antiquariaat SANDERUS

Nederkouter 32
9000 Gent - Belgium

Tel. +32 9223.3590 - Fax +32 9223.3971
E-mail: sanderus@sanderusmaps.com

Early Antique Maps & Atlases

www.sanderusmaps.com

HONDIUS

BOOK AND PRINT AUCTIONS

Next Auction:

SEPTEMBER

2009

Contact:

T +31 - 575 439 443

F +31 - 575 433 973

M +31 - 610 299 776

E info@hondiusauctions.com

I www.hondiusauctions.com

Graaf van Burenstraat 12
7411 RW Deventer